

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

СЮЖЕТНО-РОЛЬОВА ГРА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Виконав: Рябик В.А.
магістрант спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Науковий керівник:
к. п. н., доцент Гордій Н.М.

Завідувач кафедри
_____ Дмитренко А.П.
Дата захисту: «__» _____ 2023 р.
Оцінка _____
Підписи членів ЕК:

Глухів – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Проблема формування відповідальності в поглядах науковців.....	7
1.2. Особливості виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку	17
1.3. Виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольових іграх	25
Висновки до 1 розділу	38
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СЮЖЕТНО-РОЛЬОВИХ ІГРАХ	39
2.1. Методи і методики вивчення рівнів вихованості відповідальності.....	39
2.2. Система роботи з виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольових ігор.....	57
2.3. Результативність запропонованої системи роботи з виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно- рольових ігор	65
Висновки до 2 розділу	78
РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ.....	80
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство прагне вибудувати стратегію свого розвитку на засадах демократії, найважливішими ознаками якої є свобода і відповідальність. Таке бачення суспільного розвитку обумовлює актуальність питань формування відповідальності особистості. Основи формування цієї якості закладаються в ранньому та дошкільному дитинстві, тож важливо не пропустити момент для здійснення відповідного педагогічного впливу на особистість у цей період її життя та забезпечити умови для розвитку значущих для неї і суспільства особистісних якостей.

У Базовому компоненті дошкільної освіти (БКДО), що є державним стандартом першої ланки системи освіти України, зазначено: «На кінець дошкільного періоду життя в дитини мають бути сформовані базові характеристики особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоствалення, самооцінка» [3]. Це засвідчує спрямованість дошкільної освіти на вирішення завдань соціальної адаптації та формування психологічної готовності особистості до життя у сучасному соціумі.

В сучасних умовах розвитку суспільства, як зазначено у Базовій програмі розвитку дитини «Я у Світі» основним завданням дошкільної освіти є не стільки озброєння дитини системою галузевих знань, скільки підготовка її до життя. Суспільству необхідні життєздатні, самостійні, практично-умілі, творчі люди з розвиненим почуттям відповідальності, гідності, совісті, тому пріоритетом у вихованні найменших громадян нашої країни є ціннісний, морально-соціальний розвиток особистості з перших років її життя.

Дотримання моральних норм є необхідною умовою існування особистості в суспільстві. Люди зрозуміли це ще у давні часи і поступово суспільство виробило ряд норм і правил, дотримання яких вважають обов'язковим. У свою чергу, це передбачає формування певних рис особистості. Стосовно будь-якого виду діяльності, такою рисою є відповідальність. Досвід попередніх поколінь доводить, що виховати у дітей

почуття відповідальності з дитинства набагато легше, ніж у більш зрілому віці.

Найбільш актуальним формування відповідальності стає у старшому дошкільному віці, перед вступом дитини до школи. Перед майбутнім першокласником висувається цілий ряд вимог: він повинен виконувати вимоги вчителя, неухильно дотримуватися режиму, підкорятися правилам поведінки. Однак через недостатню довільність і несформованість вольових якостей багато першокласників не можуть підкорити свою поведінку встановленим правилам. Частими є випадки, коли учням важко висидіти цілий урок, і замість того, щоб слухати вчителя, вони починають займатися своїми справами: малювати, гратися. Дитина може покинути клас посеред уроку зі словами: «Мені набридло, я хочу додому». Внаслідок цього з кожним роком вимоги, які пропонуються дошкільним педагогам щодо формування в старших дошкільників відповідальності, зростають.

Вихователі і батьки нерідко вимагають від дитини старанності і відповідальності, не проявляючи достатньої турботи про формування цих якостей. Завдання педагога повинно полягати в тому, щоб протягом виховання у старшому дошкільному віці навчити її свідомо керувати своєю поведінкою і сформувати у неї необхідні для цієї якості особистості, у тому числі відповідальність.

Висвітленню різних аспектів проблеми формування в дітей відповідальності присвячені роботи І. Беха, Т. Веретенко, В. Горovenko, М. Левківського, М. Сметанського, О. Сухомлинської, В. Савченко, Н. Огренич, В. Оржеховської, Т. Фасолько та ін. Спільною у роботах вітчизняних вчених є теза про необхідність формування особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, серед яких вагоме місце посідає відповідальність, а також положення про виховання і розвиток дитини через залучення її до різних видів діяльності.

Проблеми формування вольових якостей дітей досліджувалися Л. Божович, Г. Ващенко, Г. Костюком, І. Дубровіною, М. Лисіною,

В. Мухіною, М. Заброцьким та ін. Дослідженню питання формування почуття відповідальності у дітей дошкільного віку присвячені роботи таких авторів як І. Бех, О. Кононко, В. Нечай, З. Борисова, Д. Сергеева та ряду інших. Проте формування відповідальності в дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри системно не досліджувалися, що і обумовило вибір теми нашого дослідження: **«Сюжетно-рольова гра як засіб виховання відповідальності дітей старшого дошкільного віку».**

Об'єкт дослідження: виховання відповідальності дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: сюжетно-рольова гра як засіб формування відповідальності дітей старшого дошкільного віку.

Мета роботи: теоретично розробити і експериментально апробувати систему роботи з виховання відповідальності у старших дошкільників засобом сюжетно-рольової-гри.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми виховання відповідальності старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри;
2. Описати методи і методики вивчення відповідальності та визначити показники та рівні вихованості відповідальності старших дошкільників;
3. Розробити систему роботи з виховання відповідальності старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри та експериментально перевірити її ефективність.
4. Розробити рекомендації для вихователів щодо виховання відповідальності в старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри.

Гіпотеза дослідження: Виховання відповідальності старших дошкільників буде відбуватися ефективніше за наступних умов:

- рахування наявного рівня вихованості відповідальності.
- підбору цікавих за змістом сюжетно-рольових ігор.
- систематичному і планомірному використанню сюжетно-рольових ігор у процесі виховання відповідальності в старших дошкільників.

Розв'язанню поставлених завдань сприяло використання комплексу **методів дослідження:**

теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення) для конкретизації сутності базових понять дослідження; з'ясування сутності відповідальності, критеріїв та рівнів її діагностики;

емпіричні (педагогічний експеримент, аналіз виконання дітьми практичних та ігрових завдань, бесіда, цілеспрямоване спостереження, методи математичної обробки одержаних даних) для виявлення рівнів вихованості відповідальності в старших дошкільників, перевірки ефективності розробленої системи роботи, узагальнення одержаних результатів.

Наукова новизна дослідження: обґрунтовано критерії й показники вихованості відповідальності в старших дошкільників.

Практичне значення дослідження: розроблена система роботи з виховання відповідальності в старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри, методика визначення вихованості відповідальності в старших дошкільників. Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані в практиці роботи закладів дошкільної освіти, освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти, у процесі післядипломної підготовки фахівців спеціальності 012 «Дошкільна освіта» та перепідготовки педагогічних кадрів.

Апробація результатів дослідження: Основні положення дослідження представлено у виступах на науково-практичних конференціях, а саме: звітна науково-практична конференція студентів, аспірантів Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, .. додатків, списку використаної літератури –65 найменувань. Основний зміст роботи викладено на 81 сторінці. У роботі вміщено 9 рисунків, 8 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Проблема формування відповідальності в поглядах науковців

Питання формування відповідальності є одним з ключових у виховній роботі з дітьми. Педагогічні упущення у вихованні дітей дошкільного віку в подальшому обертаються великими проблемами особистості й соціуму.

Відповідальність визнана вченими складною категорією, формування якої необхідно починати у дошкільному віці. К. Платонов подає таке визначення: «Відповідальність – здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим в суспільстві або в колективі нормам». При чому ця здатність науковцем розуміється як «якість особистості, що будується на успішності оволодіння певною діяльністю і вдосконалення в ній» [41].

З точки зору Т. Гураєвої, відповідальність – це особистісна якість, що виявляється в здійсненні контролю за діяльністю людини [17]. Науковці розрізняють зовнішні форми, що забезпечують покладання відповідальності (підзвітність, кара тощо), і внутрішні форми саморегуляції (почуття відповідальності, почуття обов'язку). Відповідальність як риса особистості формується в ході діяльності при дотриманні норм і правил суспільства. На прийняття відповідальності за успіх або невдачі істотно впливає рівень формування групи, її згуртованість, близькість ціннісних орієнтацій, емоційна ідентифікація [6].

У своїй роботі ми будемо дотримуватися такого визначення поняття «відповідальність»: це якість особистості, що включає в себе уявлення про те, що таке відповідальність, знання правил відповідальної поведінки людини по відношенню до справи і до людей, що виявляється в прагненні бути відповідальним, емоційному переживанні за успіх в досягненні результату.

Великої уваги й значущості відповідальності як одній з найвищих цінностей надавали відомі філософи: В. Віндельбанд, Г. Йонас, І. Кант, Ж.Ж. Руссо, Е. Фромм та інші. Так, згідно вчення І. Канта в душі кожної людини живе етичний закон – закон належного. Цей закон він назвав категоричним імперативом. Кант стверджував, що кожна особа володіє довершеною гідністю, абсолютною цінністю [25].

Спираючись на цей постулат, можемо стверджувати: гідна людина завжди відповідальна перед іншими та собою. Проте, щоб притаманна людині гідність, могла проявитися, а відповідальність сформуватися у стійку якість, дорослим необхідно бути уважними до дитини і своєчасно докласти виховних зусиль для забезпечення умов успішного становлення підростаючої особистості.

Французький філософ-просвітителю Ж. Ж. Руссо наголошував на тому, що спрямовувати виховання дитини повинен вихователь, але так, щоб сама дитина цього не помічала. Вихователь має налаштувати навколишнє середовище дитини таким чином, щоб воно саме підказувало моральне рішення. Присилування, як метод виховання ним рішуче відкидався, натомість пропонувалося поступове формування почуття відповідальності у дитини за свої слова й вчинки шляхом використання методу – природних наслідків. Згідно його бачення виховного процесу, саме бажання і воля дитини спонукають її до вибору як основи дії. За умов правильно організованого виховання цей вибір стає моральним, а звичка до морального вибору призводить до формування почуття відповідальності [50].

Німецьким філософом В. Віндельбандом наприкінці ХІХ століття було введено у науковий обіг поняття – право відповідальності. На його думку це право полягає в тому, щоб здійснювати за допомогою відповідальності моральні норми [62]. Кожна норма має свою певну цінність, а відповідальність – різні ступені. Відповідальність він відносить до категорій етики, вважаючи, що соціальні проблеми, які виникають у результаті безвідповідальності людини чи групи людей, є насамперед проблемами етичними.

Американський філософ-екзистенціаліст Г. Йонас виокремив різні типи відповідальності, які найчастіше трапляються в суспільстві: природна та штучна (договірна); горизонтальна та вертикальна; легальна та моральна. Поділ обумовлений фактором, що спричиняє її виникнення. Природна відповідальність виникає природним шляхом, вона є безперечна і постійна. Прикладом такої відповідальності є батьківська, оскільки їй притаманні вище означені властивості. Договірна відповідальність визначається змістом, попередньою домовленістю, часом, завданням, дорученням, компетенцією особи чи ряду осіб. Прийняття такого виду відповідальності містить у собі елемент вибору, від якого можна відмовитись [24].

Е. Фромм відзначав, що в процесі соціалізації, накопичення соціального досвіду у людини виробляються різні орієнтації поведінки. На наш погляд, це стосується і відповідальності. Е. Фромм вважав, що «потрібно формування такого типу поведінки, який характеризувався б орієнтацією на загальнолюдські цінності, здатність до усвідомленого і відповідального вибору в складних життєвих ситуаціях» [65, с. 64].

Сучасні філософські дослідження О. Дробницького, В. Франклі трактують відповідальність як сукупність об'єктивних вимог, поставлених суспільством до окремих своїх членів, колективом у вигляді моральних принципів, норм, що виражають суспільну необхідність. Дослідження філософів стосуються співвідношення об'єктивної необхідності та реальної свободи. Сучасні філософи свободу розглядають як оптимальну форму зв'язку людини з іншими людьми. Першоелементом свободи є вибір, який передбачає самообмеження, відмову від певних можливостей з метою виділення такої, яка є головною у відповідній ситуації. Моральну відповідальність вони характеризують як сукупність об'єктивних вимог, які суспільство поставило до окремих своїх членів, колективу у вигляді моральних принципів, норм.

Ще один напрям розгляду відповідальності у філософському контексті полягає у поєднанні її із поняттям обов'язку. На думку О. Дробницького, межі обов'язку, здатність людини до виконання обов'язку і умови її правоти або

провини складають її відповідальність [61]. В. Франкл вважає, що різниця між обов'язком і відповідальністю відповідає відмінності між авторитарною та гуманістичною совістю. Сутність першої полягає в готовності людини виконувати переважно вказівки та підкорятися, що за своєю сутністю є людською якістю – покірність. Особливість другої проявляється у здатності прислухатись до голосу власної думки, незалежно від чиїх би то не було вказівок [65].

Що стосується дітей дошкільного віку, то ставлення до них і вимоги до їхнього виховання змінювалися зі зміною соціальних формацій, історичного розвитку суспільства. Постійний науковий інтерес до дошкільного дитинства виник лише у XVII сторіччі, з появою праць чеського педагога Яна Амоса Коменського. Психологи і педагоги тривалий час досліджували можливості формування у дітей моральних якостей, пройшовши у своїх пошуках шлях від виховання в них слухняності й дисциплінованості до формування самостійності й надання свободи вибору.

У вітчизняній педагогіці існувало два підходи до вирішення цього питання. Перший пов'язаний з ім'ям відомого педагога – А. Макаренка [36]. Згідно його концепції відповідальність особистості формується у колективі і через колектив за рахунок сильного емоційного переживання. Це відповідальність залежності, у якій власні почуття людини мотивують її діяльність. Інший підхід був запропонований і реалізований В. Сухомлинським. Згідно цього підходу дитину з раннього віку слід вчити жити за законами добра, розвивати емпатію, формуючи у неї такі якості як милосердя, вміння розуміти іншого, сердечність, людяність. У результаті такого виховання і формується відповідальність, як здатність реагувати на почуття іншої людини.

У 60-х – 70-х роках XX століття в роботах З. Борисової, Р. Буре, Д. Сергєєвої піднімалися питання виховання відповідальності у дітей дошкільного віку в трудовій діяльності. Автори розглядали її як відчуття дитиною своєї корисності для інших, усвідомлення значущості своєї праці для

колективу і обов'язковість її виконання. У подальших дослідженнях Л. Артемової, Г. Беленької, К. Клімової, Т. Поніманської, Г. Уранової, Т. Фасолько та інших були розглянуті можливості виховання відповідальності у дітей в різних видах діяльності. Вчені дійшли висновків: відповідальність, як якість особистості не формується спонтанно; для виховання відповідальності у дітей в період дошкільного дитинства необхідно створити спеціальні педагогічні умови; в основу виховання відповідальності мають бути покладені знання дітьми моральних норм, що конкретизуються у правилах поведінки та взаємодії з оточуючими.

Таким чином, правомірно буде розмежувати у сутності відповідальності філософського і психологічного аспектів. Психологічний аспект пояснює структуру, механізми і процес формування відповідальності як якості особистості. Досліджуючи проблеми відповідальності, І. Бех, Ж. Піаже та інші вважають, що вона характеризує ставлення особистості до людей і визначає її як системну якість, завдяки сформованості якої людина стає здатною усвідомлювати віддалені наслідки своїх вчинків, у неї розвивається висока сензитивність до моральних ситуацій [6; 40; 52; 57].

Відомий вітчизняний психолог І. Бех розглядає відповідальність як якість, що концентрує усвідомлений індивідом загальнозначущий обов'язок, повинність у вчинку, передбачає визнання людиною своєї єдиної причетності до соціального і природного буття, своєрідний підсумок самоусвідомлення. Відповідальність, на його думку, є особливим мотивом людських вчинків, який відрізняється від всіх інших лише йому властивою рисою ідеальності, що сприяє моральному розвитку особистості і не перетворює відповідальність у засіб досягнення корисних цілей [6].

На думку М. Савчина відповідальність характеризує цілісну якість людини, в яку інтегровані її духовні, соціально-психологічні та психофізичні функції, що забезпечують реалізацію у поведінці необхідного, належного та інтенційного [51].

Ж. Піаже розглядає відповідальність в рамках морального виховання дітей. На його думку, будь-яка мораль є система правил і сутність її - домагатися поваги цих правил. Дитина у віці 5-6 років цілком підкоряється нормам і вимогам, що приходять «ззовні», від дорослих. Свій борг і прямий обов'язок дитина бачить в беззаперечному підпорядкуванні дорослим, цілком залежить від їх думок і оцінок. Якщо дитина порушує встановлені правила, її чекає покарання. Виходячи з цього, в педагогіці довгий час дитина розглядалась лише як об'єкт виховання, що не проявляє своєї індивідуальності [39].

Найбільш популярною в даний час є концепція відповідальності Л. Колберга [61], згідно з якою моральна свідомість розвивається не в результаті безпосереднього присвоєння соціального досвіду, а під час активної творчої взаємодії індивіда з соціальним середовищем. Дослідження Л. Колберга довели, що вже в старшому дошкільному віці 75% обстежених дітей здатні здійснювати судження про наслідок вчинку з урахуванням його намірів.

Результати психологічних досліджень Л. Виготського, О. Кононко, С. Ладивір, Г. Люблінської, С. Рубінштейна довели, що успішне усвідомлення дитиною важливих морально-етичних норм базується на її емоційній сфері. Якщо доросла людина осягає будь яку інформацію спочатку розумом, потім кваліфікує своє чуттєве враження від неї і нарешті вдається до відповідної активної дії, то дитина дошкільного віку спочатку діє, потім диференціює свої чуттєві враження і лише тоді осягає інформацію розумом [32]. Тому позитивне емоційне забарвлення якщо не процесу, то результату моральної дії виступає необхідною умовою формування такого складного морального почуття як відповідальність.

Важливий аспект в аналізі сутності відповідальності виділено в психологічних дослідженнях Н. Мінкіної. Вона зазначає, що на кожному людину покладаються певні обов'язки, за виконання яких вона відповідає. Зокрема, у всіх своїх проявах – в родині, у взаєминах з іншими людьми, в побуті, в різноманітних суспільних відносинах, у праці – людина виступає істотою

суспільною, у неї з'являється відповідальність. Автор показує відмінності між відповідальністю як стороною об'єктивних відносин в групі і відповідальністю суб'єкта соціальних дій як властивістю його особистості. Слід враховувати, що в рамках обох типів відповідальності окрема людина виступає як індивід, чії дії, поведінка детермінується суспільною мораллю, яка стає внутрішньою характеристикою індивідуальної свідомості [37].

У дослідженнях Т. Фасолько були вивчені закономірності процесу засвоєння дітьми-дошкільнятами правил поведінки [60]. Дослідження показали, що їх засвоєння обумовлено поступовим збагаченням дитини різними видами діяльності і придбанням особистого досвіду відповідальної поведінки. Спочатку дитина наслідує вчинки, які схвалює вихователь, потім виконання правил пов'язується з особистістю дорослого, пізніше правило відділяється від дорослого і стає особистою вимогою дитини до самої себе. При цьому поведінка характеризує вихованість. Таке поетапне формування організованої поведінки може бути покладено в основу процесу формування такої якості, як відповідальність [60]. Старші дошкільники вже можуть обґрунтовувати свою поведінку, вони критично ставляться до своєї поведінки. Дослідження Т. Фасолько підтвердили висновки, що розуміння, засвоєння правил не завжди призводить до їх виконання. Потрібна тривале тренування волі і характеру дитини, формування певних навичок. Накопичуючи соціальний досвід, досвід спілкування з людьми, діти до кінця дошкільного віку користуються все більш узагальненими правилами і все ширше використовують знайомі їм критерії оцінок для вираження свого ставлення до різних людей, а також для прояву вольових устремлінь [59].

З педагогічної точки зору категорію «відповідальність» пов'язують з іменами А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, Т. Фасолько, Т. Гураєвої та іншими. У вітчизняній педагогіці одним із перших відповідальність як соціальну якість особистості розкрив А. Макаренко. Він вважав, що включення вихованців в систему відповідальних залежностей є визначальною умовою формування відповідальності особистості [36].

Формування відповідальності особистості у В. Сухомлинського тісно пов'язане з вихованням громадянськості, «бо громадянськість – це, перш за все, відповідальність, борг – та це найвищий ступінь в духовному житті людини, на якій він віддає себе служінню ідеалу». Оскільки громадянськість, тобто усвідомлення своїх прав і обов'язків по відношенню до держави, є поняття, що відноситься до особистості, то і відповідальність В. Сухомлинським розуміється як особиста, персональна проблема. Автор органічно поєднував громадянськість, відповідальність і совість. В результаті відповідальність виступає у нього в своїй найвищій формі, так як характеризує здатність особистості самостійно формувати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку і самоконтроль [54].

Отже, з педагогічної точки зору відповідальність – риса особистості яка виступає сутнісним показником її моральної вихованості і регулює поведінку. Формується вона на основі знань про моральні норми і правила поведінки. Без цієї інформації особистість не може успішно соціалізуватися. Перші знання про прийняття і дотримання у суспільстві норми взаємин дошкільники отримують шляхом спостережень за поведінкою дорослих, а засвоюють шляхом наслідування і вправляння. Значущість дорослого у житті дитини стимулює її до наслідування його дій. Відповідно, саме приклад дорослого виступає основним методом впливу на дошкільника. В подальшому дитина засвоює і систематизує досить складну інформацію завдяки розвитку мовлення і в процесі навчальної діяльності.

Досліджень, що стосуються педагогічних умов формування відповідальності у дітей дошкільного віку, в психолого-педагогічній літературі досить небагато. Однією із перших в цій низці є робота З. Борисової, в якій відповідальність розглядається як почуття залежності, що переживається дитиною, обов'язковості перед вихователем і дітьми, усвідомлення необхідності і користі своєї справи для колективу [13].

К. Клімова довела, що сприятливі умови для розвитку відповідальності містяться в тих видах діяльності, де дошкільнику доступне розуміння

необхідності, значущості їх виконання і залежності якості кінцевого продукту від прикладених для його досягнення зусиль [28].

Т. Піроженко підкреслювала виховання вольовій поведінці дошкільників: їй завжди присутні організованість, дисципліна, наполегливість, усвідомлення відповідальності і почуття обов'язку. Головною умовою формування вольової поведінки вона вважає повідомлення правил дітям таким чином, щоб вони розуміли обов'язковість у їх виконанні. Необхідною умовою формування такої поведінки також є включення дітей в активну діяльність, підтримку в групі порядку, свідомої дисципліни й організованості дітей, організацію цікавих занять, «пройнятих ідейним змістом» [47].

Про сформованість відповідальності у дошкільника, на думку Т. Фасолько, можна говорити, якщо він:

- знає моральні норми, розуміє і має бажання їх виконувати;
- усвідомлює цінність, послідовність виконання того, чого від нього очікують;
- дотримується правил поведінки, розрізняє свої та чужі обов'язки; може старанно і вчасно виконувати певні завдання;
- закінчує розпочату справу, долає пов'язані з цим проблеми і труднощі;
- готовий виконувати складні доручення у групі чи вдома, пов'язані з інтересами, які стоять вище за власні бажання;
- може відмовитися від цікавої гри, іншої діяльності на користь важливої справи;
- усвідомлює значущість власної поведінки, своїх дій для рідних, близьких, друзів;
- намагається бути чесним і правдивим, дотримуватись свого слова; бере на себе обов'язки, старанно їх виконує;
- відчуває провину, дискомфорт, «муки совісті» перед іншими через невиконання або ухиляння від виконання моральних обов'язків [60].

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури, дав можливість стверджувати, що відповідальність щодо дітей дошкільного віку повинна бути

представлена у вигляді моральної норми і конкретизована в правилах поведінки в ситуаціях морального змісту. Такий підхід забезпечить належний інформативний рівень засвоєння даного поняття.

У відповідальності дошкільників можна виділити такі компоненти, як: відповідальність до близьких людей (родини); відповідальність до всіх людей; відповідальність до доручених справ та речей; відповідальність до самого себе. Зрозуміло, що відповідальність спочатку проявляється до близьких людей, до виконання дорученого завдання; дещо пізніше виникає відповідальне ставлення до самого себе та до інших людей.

Відомий швейцарський психолог і філософ Жан Піаже дійшов висновку, що, відповідальність розвивається не внаслідок безпосереднього засвоєння соціального досвіду, а у процесі творчої, активної взаємодії із соціальним середовищем і дітей з дорослими та однолітками. Такою взаємодією у старшому дошкільному віці він вважав сюжетно-рольову гру. Адже, виконуючи певні ролі, дошкільники починають усвідомлювати взаємозалежності у грі, у них з'являється зацікавленість у взаємному контролі й дотримання правил [40]. Завдяки сюжетно-рольовим іграм дошкільники навчаються довіряти собі та іншим, розрізняти, що можна приймати, а що – ні в навколишньому світі.

Отже, аналіз досліджень філософів, педагогів і психологів дозволяє зробити висновок про те, що формування такої особистісної якості, як відповідальність, є важливою саме в роботі з дітьми старшого дошкільного віку. Відповідальність розглядається вченими, як синтез вольових устремлінь, самостійності, довільності, активності, організованої поведінки та інших якостей особистості. У процесі розвитку відповідальності необхідно враховувати вікові особливості дошкільників

1.2. Особливості виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку

Відповідальність – риса особистості яка виступає сутнісним показником її моральної вихованості і регулює поведінку. Формується вона на основі знань про моральні норми і правила поведінки. Ці знання дитина отримує від значущих для неї дорослих.

Згідно досліджень В. С. Мухіної, батьки своєю поведінкою і стилем життя активно впливають на ту частину структури самосвідомості особистості, що несе в собі ціннісні орієнтації на індивідуальний життєвий шлях людини. Відповідальна поведінка батьків виступає зразком для наслідування, а емоційна підтримка ними позитивних зрушень у поведінці дитини забезпечує ефективний процес який можемо назвати – вихованням радістю. Сутність його полягає в тому, що відповідальні дії і вчинки дитини не просто схвалюються дорослими, а підтримуються таким чином, що викликають у дитини почуття радості і стимулюють бажання знову його відчутти. Це, насамперед, радість дитини від спілкування з дорослими, можливість відчутти їхнє задоволення, захоплення, гордість за власну поведінку. Виховання радістю є однією з найефективніших педагогічних технологій. В роботі з дітьми дошкільного віку технологія виховання радістю є однією з найбільш перспективних. Її успішно використовували В. Сухомлинський і Ш. Амонашвілі, працюючи з дітьми шестирічного віку. Вихователі дітей дошкільного віку також виступають для них зразком для наслідування. Вихователь багато вміє і багато знає, а це те, до чого всіма силами прагнуть діти. Якщо вони люблять свого вихователя, то намагаються наслідувати його поведінку, стиль мовлення і навіть зовнішність. Позитивне ставлення малюків до вихователя і бажання отримати похвалу від нього, стимулює їхній моральний розвиток, спонукає до відповідальності у словах, діях, вчинках.

У дітей старшого дошкільного віку, згідно дослідження, проведеного Т. Фасолько [61] розрізняють такі рівні сформованості відповідальної поведінки:

- ініціативна відповідальність - поведінка дитини характеризується тим, що вона не тільки розуміє значення відповідального виконання доручених справ, а й відчуває задоволення від поведінки такого типу, проявляє ініціативу, пропонує шляхи вирішення завдань, наполеглива, досягає успішного результату. В спілкуванні орієнтується на інших, вміє відчути необхідність допомоги, проявляє співчуття, турботу, творчо підходить до справ, знає і використовує моральні норми;
- виконавська відповідальність – дитина характеризується наполегливістю, старанністю, добросовісністю, орієнтується на моральні норми і дотримується їх. Діє за вказівкою дорослого, не проявляє власної ініціативи;
- конформна відповідальність – характеризується тим, що дитина знає моральні норми і дотримується їх, але тільки в присутності дорослого. Поза контролем моральна поведінка зникає. Дитина вміє пристосовуватись до вимог дорослих, орієнтується на моральні норми, оцінюючи можливість використання їх в корисних цілях;
- безвідповідальність - дитина прагне за першої нагоди уникнути необхідної поведінки, залишає доручену справу. Власні інтереси ставить найвище [61].

Відповідальність, на думку дослідниці, засвідчує готовність дошкільника виконувати складні соціально значущі завдання: ініціювати відмову від гри на користь важливої для інших праці, не ухилятися від розв'язання проблем, не полишати розпочатих справу, а доводити її до кінця, дотримуватись правилдоцільної поведінки, керуватися здоровим глуздом. Тобто, передумовою відповідальності є вибір дитиною можливої поведінки. Вибір, у свою чергу, підпорядковується мотивації. А на мотивацію вчинку

дитини дошкільного віку, насамперед, впливає оцінка її дій та результатів з боку значущого дорослого.

Щоб сформувати у дитини дошкільного віку відповідальну поведінку, насамперед необхідно послідовно здійснити три кроки: орієнтуючись на базові потреби дитини у любові та визнанні, викликати й закріпити у неї емоційну потребу у моральній поведінці; надати чіткі знання про норми і правила моральних дій, що ведуть до встановлення позитивних взаємин з оточуючими; забезпечити можливості для набуття власного досвіду відповідальної поведінки.

Знання дітей, що виступають основою формування відповідальності, умовно можна поділити на декілька груп:

1. Знання про норми поведінки серед людей (необхідність дотримання правил поведінки, прийнятих в родині, дошкільному закладі, транспорті, громадських місцях; значення і способи вітання, вияву поваги, надання допомоги тощо).

2. Знання про правила організації та здійснення різних видів діяльності (визначення мети діяльності, планування, передбачення результату, добір необхідних матеріалів та знаряддя, правила побудови співпраці, дотримання охайності, необхідність доводити розпочату справу до кінця).

3. Знання про емоції та емоційні стани людей, що виникають в результаті взаємодії з іншими людьми, причини їх виникнення (словом, діяльністю чи бездіяльністю можна викликати в оточуючих радість і сум, можна образити, можна підняти настрій тощо).

4. Знання про працю дорослих, обов'язки людей в соціумі, взаємозв'язок і взаємозалежність членів суспільства (професії дорослих, обов'язки членів родини, працівників дошкільного закладу, інших установ, суспільну значущість праці, необхідність, користь та радість від праці).

Не всі знання дитина дошкільного віку може засвоїти самотужки. Якщо знання про норми поведінки серед людей вона сприймає наочно, закріплює шляхом наслідування і багаторазових вправлянь, то знання про правила

організації та здійснення різних видів діяльності, емоції та емоційні стани людей, суспільну значущість праці, обов'язки людей в соціумі, взаємозв'язок і взаємозалежність членів суспільства їй мають надати дорослі.

Сучасні програми розвитку дітей в дошкільних навчальних закладах «Дитина», «Я у Світі», «Українське довкілля» представляють можливість поетапно надати дітям необхідні знання у певній системі. Рухаючись у напрямі: назва (правила, емоції, професії тощо), опис-характеристика, причина, наслідок ігнорування, ставлення людей, дорослий створює умови для міцного засвоєння дітьми необхідних знань і надалі може зосередити зусилля на формуванні у них емоційно-ціннісного ставлення до моральних якостей особистості, в тому рахунку і відповідальності.

Якщо розглядати особливості формування у дошкільнят почуття відповідальності у різних видах діяльності: ігровій, комунікативній, трудовій, художній, то можна побачити, що процес цей у кожному з перерахованих видів відбувається по різному. В ігровій діяльності дитина бере на себе відповідальність за чітке дотримання правил гри і тим самим сприяє успішному розгортанню ігрового сюжету. Мотивом до виконання правил гри є бажання дитини бути включеною до колективу дітей, що граються; прагнення до визнання однолітками; зацікавленість у розгортанні сюжету гри; намагання уникнути конфліктів у її ході. На узгодження власних бажань з бажаннями партнерів по грі дитину спрямовує розвинена уява. Спочатку вона лише підсвідомо відчуває, що дотримання правил забезпечує успішність гри, а згодом усвідомлює – в разі порушень правил гра перестає приносити задоволення її учасникам і зникає. Відповідальна поведінка дитини в ігровій діяльності, що полягає у дотриманні правил, забезпечує емоційне задоволення всіх її учасників ходом гри і бажання продовжувати її.

У трудовій діяльності дитини відповідальне ставлення до виконання трудових дій формується за умови розуміння нею мотиву праці та значущості її результату. У дітей дошкільного віку праця тісно пов'язана з грою, їх приваблює сам процес діяльності. Захоплюючись процесом дитина забуває

про кінцевий результат. У старшому дошкільному віці дитина досягає запланований результат, не зважаючи на внутрішні та зовнішні відволікаючі моменти. Стрижнем, що утримує її в рамках виконуваної діяльності, є ставлення (почуття) до значущого дорослого – мами, інших членів родини, вихователя, а також суб'єктів діяльності (рослин, представників тваринного світу). Це можуть бути почуття прихильності, любові, поваги, дружби, турботи тощо. Вони проявляється через конкретні дії завдяки усвідомленню дитиною своїх можливостей (можу це зробити) і закріплюються позитивними емоціями відчуття своєї корисності та значущості. Тож розвиток почуттєвої сфери дитини, її емоційного інтелекту виступає запорукою формування відповідальності у трудовій діяльності.

Діти старшого дошкільного віку здатні не лише самостійно визначати мету праці (господарськопобутової, ручної, праці в природі), а й планувати її, добирати матеріали та знаряддя, виконувати трудові дії у необхідній послідовності, оцінювати результат і, за потреби, поліпшувати його [9]. Так, наприклад, вирішивши помити іграшки чи випрати носовички, дитина спочатку шукає відповідну ємність (миску, іграшкову ванночку тощо) і мило, потім здійснює необхідні дії (миє, пере, полоще, розміщує для просушки), потім прибирає миску з водою та мило і звертається до дорослого за оцінкою власних дій. Як показує досвід, прибирання робочого місця – нецікава й небажана для дітей справа, проте вони поступово привчаються виконувати її, орієнтуючись на ставлення дорослого, його оцінку. Поступово такий досвід діяльності формує звичку відповідального ставлення до праці і вміння сприймати її цілісно: від постановки мети й підготовки робочого місця до отримання результату і прибирання робочого місця. Усвідомлення значущості своєї праці для себе та інших формує позитивну самооцінку, впевненість дитини у власних силах, закріплює цю якість як необхідну у поведінці.

У художній діяльності є своя специфіка формування відповідальності. Вона залежить від інтересу дитини до даного виду діяльності та розвитку її художніх здібностей. Якщо розуміти під відповідальністю вміння визначати

мету і доводити справу до кінця, то для дитини дошкільного віку в даному виді діяльності воно не характерне. Процес творчої діяльності настільки відповідає природі дитини, захоплює її, що малюк не може полишити діяльність, навіть досягнувши мети. Він починає «вдосконалювати» свою творчу роботу: додавати нові елементи, щось змінювати, деталізувати, допоки від початкового задуму майже нічого не залишається. Чим більше розвинуті творчі здібності дитини, тим складніше їй дотримуватися загальних правил виконання діяльності, знаходитися в рамках визначеного дорослим завдання. Така поведінка дитини, на перший погляд, може здатися безвідповідальною, проте в її основі лежить потяг до творчості і самовираження. Якщо ж дитина ставиться до художньої діяльності спокійно і та не входить до кола її інтересів, то до виконання завдань дорослого вона ставиться як до будь-яких інших: слухняно виконує вказівки, демонструє результат і очікує оцінки. При виконанні діяльності дотримується загальноприйнятих правил, хоча й не демонструє високих результатів. Яскраво виявляє виконавську відповідальність. Мотивом для розвитку відповідальності у художній діяльності виступає ставлення до дорослого, розуміння його очікувань і оцінка, емоційне взаєморозуміння, що супроводжується доброзичливим аналізом як результату, так і способів діяльності, обраних дитиною, а також зусиль, що докладені для його досягнення.

Найбільш складно відбувається формування відповідальності у комунікативній діяльності дітей. Комунікативна діяльність дошкільника спрямована, насамперед, на розуміння інших людей та встановлення взаємин з ними. Міжособистісні взаємини дошкільнят дуже складні й суперечливі. Всі малюки мають різний характер, що позначається на характері їхньої комунікації.

Об'єднуючим ядром будь якої комунікативної діяльності дітей виступає спільна діяльність. Вона об'єднує дітей загальною метою, завданням, емоціями переживання за спільну справу. У ній має місце розподіл обов'язків, узгодженість дій. Беручи участь у спільній діяльності, дитина вчиться

поступатися бажанням однолітків чи переконувати їх у своїй правоті, докладати зусилля для досягнення загального результату. Відповідальність у комунікативній діяльності передбачає відповідальність дитини за свої слова. Дотримання слова, обіцянки ускладнюється за рахунок особливостей протікання психічних процесів: пам'яті, уяви, уваги, мислення. Так, дітям властиво забувати про дане слово, уявляти, що вони виконали обіцяне, переключати увагу на сильніший подразник через ситуативні афективно забарвлені спонуки, а також будувати судження, що виправдовують недотримання слова. Проте, збагачення індивідуального й суспільного досвіду дитини в процесі гри та інших видів діяльності, засвоєння нею правил і норм співжиття у колективі, загальнолюдських моральних цінностей як регуляторів соціально належної поведінки, приводить наприкінці старшого дошкільного віку до ґрунтовних якісних змін у психіці дітей. На шостому році життя дитини є уже достатньо усталеними і функціонально дієвими такі «внутрішні інстанції» підростаючої особистості, як її образ «я», самооцінка, самолюбство, рівень домагань, особистісні очікування тощо. К. Роджерс розглядає як одну зі складових відповідальності – емпатію: здатність особистості співчувати, співпереживати, сприяти іншій людині. Для розвитку емпатії у дітей дорослі мають з раннього віку дбати про формування у них потреби перебувати у небайдужому ставленні до інших (людей, об'єктів природи) та вмінні вербально і невербально виявляти співчуття. Основним методом виступає приклад дорослого, який за допомогою різних засобів (міміки, жестів, слів, дій) візуалізує свої емоції перед дитиною. Вроджена здатність малюка до наслідування забезпечує можливість сприйняття і привласнення продемонстрованих способів взаємодії з оточуючими. Допоміжними методами виступають: читання дитячої літератури, ігри-драматизації, ігри фантазії, розглядання картинок і бесіди за їх змістом, розповіді з власного досвіду.

Не менше значення має і рефлексія. Вона формується і розвивається у процесі комунікативної діяльності. Ця здатність виявляється через вміння дитини оцінити себе з точки зору інших людей, проаналізувати свої дії,

прийняти рішення, враховуючи можливу реакцію партнерів по спілкуванню. Із здатністю до рефлексії пов'язане і таке новоутворення старшого дошкільного віку, як антиципація – передбачення наслідків своїх дій та їх оцінок з боку інших, упередження тієї чи іншої негативної ситуації. Найбільш ранньою формою моральної самооцінки є сором. Результатом відповідальності особистості за свої слова є повага до неї оточуючих і почуття впевненості у своїх силах. Щоб сформувати у дитини дошкільного віку відповідальну поведінку в комунікативній діяльності, насамперед необхідно послідовно здійснити такі кроки: подбати про розвиток і постійне збагачення мовлення дитини, як основного засобу спілкування; орієнтуючись на базові потреби дитини у любові та визнанні, викликати й закріпити у неї емоційну потребу у моральній поведінці; надати чіткі знання про норми і правила моральних дій, що ведуть до встановлення позитивних взаємин з оточуючими; забезпечити можливість для набуття власного досвіду відповідальної поведінки.

Отже, відповідальність є базовою якістю особистості. Формування відповідальності починається з того моменту, коли дитина здатна виконати короткотривале доручення дорослого. Найбільш інтенсивно формування відповідальності відбувається у старшому дошкільному віці, коли дитина активно засвоює знання і будує взаємини з оточуючими. Основою формування відповідальності виступає емоційна задоволеність дитини від позитивної оцінки її дій значущими дорослими, позитивний приклад дорослих і товаришів, художня література, зразки для наслідування, що пропонуються екранними засобами, досвід спільної діяльності, зокрема ігрової. Критеріями відповідальної поведінки є: уявлення дітей про значення і зміст моральної норми відповідальності; позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості; вміння діяти відповідно до норми моральної поведінки.

1.3. Виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольових іграх

З аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що виховання відповідальності як базової якості в старших дошкільників відноситься до складного і багатогранного процесу, який потребує цілеспрямованої роботи. Ефективним засобом виховання відповідальності слугує гра, яка створює умови для прояву самостійності дітей, їх цілеспрямованості, ініціативності, відповідальності та інших моральних якостей. Виховні можливості гри підкреслені у працях Л. Виготського, О. Запорожця, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, Т. Авдулової, К. Карасьової, Т. Піроженко та ін. Особливості гри на етапі раннього та дошкільного досліджували Л. Артемова, Р. Жуковська, С. Марутян, Д. Менджерницька, О. Усова.

З. Фрейд трактував гру як природний мотиватор діяльності, Е. Еріксон – як можливість набуття дитиною соціального досвіду, А. Валлон – як умову соціалізації, Д. Ельконін як важливе джерело формування соціальної свідомості дитини, Л. Виготський – як спосіб активного засвоєння людської культури, Н. Непомняща – як засіб розвитку базових засад особистості.

Завдяки грі дитина набуває соціального досвіду, пізнає дійсність і взаємовідносини в ній, опановує соціальні ролі та функції, оволодіває загальнолюдськими цінностями, культурою, системою соціально вироблених знаків (Н. Захарова). Ігрова діяльність закріплює в дитині нові поведінкові навички і способи взаємодії з однолітками, стимулює розвиток вербальних та невербальних комунікативних навичок, інтенсифікує процеси розвитку, виховання та навчання. Коли дитина бере на себе роль у грі, вона діє не тільки відповідно до її характеристик, а постійно співвідносить з ігровою роллю свої риси, здібності та прагнення, учиться розуміти себе і свої бажання (С. Копилов).

Труднощі, що виникають під час вирішення навчальної задачі, у грі долаються дітьми набагато легше, без напруги. Саме гра задовольняє

біологічні, духовні та соціальні потреби дитини (О. Бизи́кова). У грі формуються особистісні якості дитини, уміння та навички, що знадобляться їй у майбутньому під час навчання, праці, спілкування з оточуючими. Серед означених якостей виділяємо відповідальність як базову якість дитини дошкільного віку.

Сучасні теоретико-експериментальні праці акцентують на вихованні таких показників відповідальності, як-от: цілеспрямованість (А. Бондаренко, А. Матусик), активність (Р. Миронова), ініціативність (О. Старинська, Т. Ткачук), наполегливість (З. Діхтяренко), самооцінка (С. Ладивір, І. Мельник), креативність (Г. Ожиганова), творчість (Л. Шульга), пізнавальна активність (І. Литвиненко), відповідальність (Т. Гураєва) та ін. У більшості з них гра визначається одним із засобів виховного впливу на дитину. Дослідниками підкреслюється, що в грі розвивається вміння доводити розпочате до кінця, формується цілеспрямованість та ініціативність, бажання переборювати труднощі з метою досягнення поставленого ігрового завдання. Гра сприяє розвитку творчості, самостійності, активності, відповідальності.

У грі дитина може реалізувати свої наміри, бажання, вибрати напрям діяльності, який їй до вподоби, проявити свою індивідуальність. Так, у дослідженнях Т. Гураєвої [17] гра виділяється як один із найкращих засобів виховання відповідальності в дошкільників. Спочатку відповідальність залежить обраної дитиною ролі у сюжетно-рольовій грі. Поступово, у зв'язку із накопиченням знань та досвіду, відбувається формування відповідальності за доручену справу. Великі можливості з цієї позиції носять довготривалі колективні ігри, коли попереднє обміркування мети, змісту гри сприяє розвитку в дітей самостійного мислення, творчого виконання [17].

За визначенням Т. Поніманської, гра поєднує в собі риси, що характерні будь-якій соціальній діяльності, а також риси, що притаманні власне грі. Серед останніх вона називає відповідальність [42].

Серед усіх ігор у процесі формування відповідальності особливе місце належить сюжетно-рольовій грі – образна гра за певним задумом дошкільнят,

який розкривається під час виконання дітьми ролей і виконання ними певних дій.

На думку Л. Виготського, сюжетно-рольова гра – це вільний вид сумісної діяльності дітей, у якому вони об'єднуються за власною ініціативою, самі обирають сюжет, розподіляють ролі та ігровий матеріал, намічають план і розвивають зміст гри, виконуючи ті, чи інші ігрові дії. Відзначено, що відображення різних ситуацій у грі відбувається шляхом моделювання і заміщення явищ дійсності, сприяючи розвитку уяви, творчості, мислення [14]. Дії дитини під час сюжетно-рольових ігор носять активний характер, спрямований на пошук, ініціативність, формують здібність розуміти погляд іншої людини. Такі навички сприяють становленню відповідальності як особистісної якості.

Автори (Н. Лисенко, Н. Кирста) серед різних видів ігор, що найбільш сприяють формуванню відповідальності у дошкільників, виділяють сюжетно-рольові ігри [34]. Ознакою цього вони називають її зміст. Сюжетна гра не може функціонувати в готовому вигляді, а залежить від життєвого досвіду дітей. Вона має свої закони розвитку, залежить від світосприймання дійсності і виступає його відображенням. У процесі підготовки дітей до гри вихователь має планувати систему педагогічних заходів, а не сюжетну лінію гри, що може пригальмувати розвиток самостійності, ініціативності та відповідальності дітей. Відповідальність розвивається в дітей дошкільного віку у процесі самодіяльних ігор. Такі ігри розпочинаються з власної ініціативи дитини, її бажання програвати різні сюжети, без втручання дорослого. До них К. Карасьова, Т. Піроженко відносять сюжетно-рольові та режисерські ігри. При цьому режисерські ігри дослідниці не виділяють як окремий вид ігор, а називають підготовчими до оволодіння сюжетно-рольовими [26].

У старших дошкільників відповідальність формується під час сюжетно-рольових ігор, коли вони проживають перші колективні радості та розчарування, усвідомлюють свою причетність до успіхів та невдач, знаходять себе у цьому дійстві й прагнуть найбільшого саморозкриття. Сюжетно-

рольова гра, як нагадує Т. Гураєва, є потужним чинником розвитку гуманних почуттів, зокрема й почуття відповідальності. У грі діти набувають соціального досвіду міжособистісних стосунків. Вони ставлять собі мету, організують середовище для розв'язання завдань, переживають різні стани. У грі надається право вільного вибору, діти приймають на себе певні зобов'язання і не просто засвоюють знання, але й вчаться співпрацювати з дорослими та однолітками. Саме сюжетно-рольова гра передбачає новаторство, створює умови вільної творчої праці. У такій діяльності дитина проявляє свою індивідуальність, може самоствердитися, реалізувати свої творчі потенції і, що особливо важливо, – «радіти життю», що відповідає головному принципу гуманізації освіти: принципу природо співвіднесення [17].

Д. Ельконін нагадував, що у процесі сюжетно-рольової гри дитина розкривається якнайбільше, при цьому не боїться зробити «щось не так»: вона радиться, ділиться своїми враженнями, вільно висловлює і виказує свої відчуття та почуття [19]. У дитини, яка приймає участь у сюжетно-рольовій грі (наприклад, ляльковому театрі), віддзеркалюється бажана і реальна її позиція у групі, вдома, у житті взагалі. Спостерігати прояви відповідальності у дітей можна під час ігор, які діти самі організували («Лікарня», «Магазин», «Школа», «День народження», «Дочки-матері», «Подорож до моря» тощо).

Організацію сюжетно-рольової гри у своїх працях досліджували Д. Ельконін, Т. Маркова, Н. Михайленко, С. Новосьолова, Л. Славіна, О. Смірноваї, Г. Тарасенко, Н. Фролова. Так, Г. Тарасенко довела, що сюжетно-рольовою грою дошкільників треба керувати, спрямовувати її у задане русло, вона не може виникнути спонтанно, дитину спочатку треба ознайомити з правилами гри, з ролями, з атрибутами гри, скласти сюжет гри [39]. О. Гударевою доведено, що на ранніх етапах сюжетно-рольової гри не забезпечують ефективного формування моральних якостей особистості і лише з часом, коли діти починають усвідомлено грати обрані ролі, у них починає формуватися мотиваційна сфера і, як наслідок, формуються моральні цінності

[17]. Їх емпіричними дослідженнями доведено, що лише 54% дітей старшого дошкільного віку у самостійній діяльності надають перевагу сюжетно-рольовим іграм, решта дошкільнят обирають конструювання, малювання, настільні ігри або здійснюють предметні дії тощо. Наслідком цього є те що лише 18,2% старших дошкільників досягають вищого рівня розвитку сюжетно-рольових ігор. Це свідчить про те, що у сучасних дошкільників відбувається згортання ігрової діяльності, що може негативно вплинути на формування у них відповідальності [17]. Враховуючі дані досліджень, вихователю надзвичайно важливо усвідомити значення сюжетно-рольової гри у дошкільному віці і систематично її використовувати у освітньому процесі, зокрема у процесі формування відповідальності у дітей.

Сучасна дошкільна педагогіка використовує структуру сюжетно-рольової гри, яку запропонував Д. Ельконін [19]. До її структури автор уніс такі компоненти: ролі, які беруть на себе діти в процесі гри; ігрові дії, за допомогою яких реалізуються обрані ролі; ігрове використання предметів; реальні стосунки між дітьми, за допомогою яких регулюється розвиток гри. Також вчений пропонує виділяти сюжет та зміст гри [19]. Д. Ельконін впевнений, що саме від сюжету та змісту сюжетно-рольової гри залежить формування основ моральної культури: якщо сюжет моральний, то дошкільник буде реалізовувати набуті у грі моральні якості в реальному житті.

Розглянемо більш детально вимоги до реалізації кожного компоненту гри. Кожна сюжетно-рольова гра має свій сюжет, який відображає уявлювану ситуацію. Д. Ельконін у своїй праці «Психологія гри» визначив сюжет гри як область дійсності, яку відтворюють діти у грі (зоопарк, сім'я, лікарня, магазин, дочки-матері тощо). Змістом гри є те, що відтворює дитина в якості головного у відношеннях між людьми. Зміст гри з віком дитини змінюється: звичайно молодші дошкільники відображають зовнішню сторону поведінки людини, старші дошкільники відображають взаємовідносини між дорослими, виявляють ставлення до інших людей. Сюжет гри залежать від набутого соціального досвіду дитини, від оточуючих її людей.

Автор довів, що зміст і сюжет гри залежить від:

1. Мистецтва (музичного, зображувального, хореографічного тощо).
2. Художньої літератури.
3. Дидактичних ігор: дослідженнями Р. Жуковської доведено, що у процесі дидактичних ігор діти уточнюють і розширюють знання, що отримали на прогулянках, екскурсіях, які дошкільники використовують для обігравання ролей у сюжетно-рольовій грі.
4. Екскурсій та спостережень дітей: експериментально-дослідна робота Н. Корольової довела, що для виникнення сюжетно-рольової гри недостатньо дитину ознайомити предметною сферою дійсності (роботою дорослих), необхідно розкрити зміст їх діяльності, взаємовідносини один з одним у процесі цієї діяльності. Наприклад, щоб діти грали у сюжетно-рольову гру «Залізниця» недостатньо побачити потяг і пасажирів, які проводять посадку у вагони, треба ще ознайомити дошкільників з особливостями діяльності людей, які працюють на залізниці, їх взаємовідносинами тощо [19].

Будь-яка сюжетно-рольова гра потребує попередньої підготовки, для того щоб дошкільнята усвідомили сутність моральних взаємовідносин персонажів. З цією метою вихователь використовує такі прийоми: обговорює ролі до початку гри, наголошує на їх моральній суті; показує і пояснює особливості втілення певних моральних якостей в конкретні ігрові дії; аналізує рольову поведінку дітей; аналізує разом з дошкільниками вчинки партнерів після реалізації ігрового задуму; організує зміну ролей у даній сюжетно-рольовій грі, щоб діти по чергово виконували різні ролі в одній грі.

Сюжет та зміст гри реалізується у тому разі, коли дитина бере на себе певну роль і виконує ігрові дії, що відповідають обраної ролі. Роль – це ігрова позиція дитини. У дитини уміння брати на себе роль формується поступово, з набуттям соціального досвіду. Старші дошкільники вже

здатні обігравати типові взаємовідносини осіб, ролі яких вони взяли із свого оточення.

К. Клімова виокремила умови, які необхідні для того, щоб дитина була в змозі обігравати взяті на себе ролі: формування у дитини емоційно-позитивного ставлення до діючого персонажу; виділити низьку дій, які притаманні даному персонажу і які визначають його взаємовідносини з людьми, що знаходяться поруч. Дитина повинна усвідомити способи поведінки свого обраного персонажу, наприклад, лікар оглядає хворого, турбується і відповідає за стан його здоров'я, призначає ліки, уколи, вимірює температуру тощо. Д. Ельконін довів, що чим більш очевидною для дитини є поведінка обраного персонажу і чим більше вона відрізняється від її власної, тим легше дошкільник бере на себе цю роль [19].

Щоб полегшити вибір ролі, яку дитина буде виконувати у грі, вихователь застосовує наступні прийоми роботи:

- спільні ігри педагога і дітей, в процесі яких дорослий демонструє емоційне ставлення до іграшки та показує ігрові дії з нею, дитина ж виконує ряд дій, притаманний певній ролі;
- повторні спільні ігри, метою яких є ускладнення ігрових дій;
- в процесі гри дорослий може узагальнювати дії дитини («ти як лікар лікуєш ведмедика», «ти як мама годуєш ляльку»), по закінченню гри співвідносити їх з певною роллю («ти грав у лікаря», «ти грала у доньки-матері») (Н. Михайленко);
- якщо при розподілі ролей декілька дітей хочуть взяти одну роль, вихователь може емоційно, із захопленням розповісти про особливості поведінки інших персонажів гри і таким чином зробити інші ролі привабливими для дітей;
- якщо гра почалась, а дітям важко розіграти окремий епізод, втручатися у гру із порадами або вказівками недоцільно, тому

вихователь може вступити у гру в будь-якій ролі і звертатись до дітей, як до дійових осіб (Д. Менджерницька).

Для формування відповідальності у старших дошкільників засобом сюжетно-рольової гри у групі необхідно організувати ігрове середовище, яке обладнують наборами різних видів іграшок, декораціями для організації театралізованої діяльності. Для формування відповідальності у дітей їм доручають виготовлення нескладних декорацій для постановок, елементи вбрання та костюми для інсценівок.

Спільна ігрова діяльність стимулює розвиток організованості і відповідальності кожної дитини: потрібно вибрати місце для гри, зробити атрибути, правильно розподілити ролі. У грі закріплюється вміння вести себе так, як це прийнято: подати стілець ввійшов, подякувати за послугу і т.д.

У грі проявляються такі вольові якості, як відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість і завзятість у подоланні труднощів. Старшій дошкільник вміє поставити перед собою мету – самостійно підібрати матеріал, терпляче довести розпочату справу до кінця. Гра сприяє формуванню відповідальності в дошкільників тоді, коли діти самі її організують, вміють керувати, підкорятися, надавати допомогу. Як і раніше улюбленими залишаються у дітей старшої групи гри в сім'ю, в дитячий сад, у лікарню. У них хлопчики відображають різні відносини, які характеризуються любов'ю, гуманізмом, тут формуються такі якості, як доброта, турботливість, відповідальність за слабких.

В іграх з ляльками типу «День народження ляльки», «Прихід гостей» ефективно виховання гостинності, чуйності, доброзичливості. Педагог, включаючись в гру, показує приклад привітною зустрічі гостей, вміння їх пригостити. Корисно в гру включати ляльку-немовля, супроводжуючи її появу бесідою про те, як за нею треба доглядати. Це сприяє вихованню ніжності, дбайливого ставлення до маленьких і слабких, відповідальність за них.

У сюжетно-рольових іграх зближуються великі групи дітей, що створює умови для розвитку колективних взаємин, формуванню відповідальності за

виконання взятої на себе ролі. Керуючи сюжетно-рольовою грою дітей старшого дошкільного віку, вихователь вирішує наступні завдання:

- Виховання бажання і вміння спільно грати;
- Виховання навичок колективної гри (вміння домовлятися, розподіляти ролі та іграшки, радіти успіхам товариша);
- Виховання доброзичливого ставлення до людей, бажання і готовності зробити їм корисне і приємне. При цьому вчить дітей намічати тему гри (у що будемо грати), спільно виробляти певні дії, не заважати, а допомагати один одному, самостійно і справедливо вирішувати конфлікти, що виникають, відповідати за якісне виконання своєї ролі, за гру загалом.

У дітей сформується відповідальність лише в тому випадку, якщо вони попередньо осмислять конкретні вчинки. Тому вихователь повинен залучати дитину до самостійного аналізу відносин з однолітками, різних конфліктних ситуацій, які виникають в житті самих дітей. Бесіди педагога з дітьми, в яких використовуються створені в грі ситуації, формують у дітей уявлення про чесне, справедливе ставлення один до одного. Колективні, злагоджені відносини між великими групами виникають тоді, коли з'являється реальна потреба надати допомогу іншому, можливість діяти в загальних інтересах. Таким чином, гра створює ситуації, в яких є реальна потреба взаємовиручки, залежності один від одного, відповідальності за доручену справу. Систематичне надання доручень у грі, які можуть принести користь іншим дітям, підвищують відповідальність дитини, створюють дружню атмосферу в групі [39].

Формування правильних взаємовідносин у грі включає розвиток організаторських умінь дітей, їх ініціативи, елементарного вміння керувати і підкорятися. Діти старшого дошкільного віку мають дуже туманне уявлення про права та обов'язки організатора гри. Вихователь вчить дітей прийомі в організації гри, допомагає кожному вирішувати певні організаторські завдання: спільно домовлятися про гру, справедливо вирішувати спори, у важких випадках звертатися до педагога [44].

У процесі розвитку організаторських умінь діти проявляють себе по-різному: одні не впевнені в собі, воліють індивідуальні ігри, малоактивні, інші активні, захоплюються, досить відповідальні, але не вміють і не люблять підкорятися, беруть на себе головні ролі, треті – визнані організатори, ватажки, грають цікаво, вони наполегливі, хоча нетерплячі, уперті, частіше інших вступають у конфлікти.

Ці особливості вимагають індивідуальних прийомів виховання, щоб всі діти могли організувати гру, були лояльнішими, поступливими, терплячими, поважали чужу ініціативу, відповідали за організацію і проведення сюжетно-рольової гри.

Формування відповідальності в процесі сюжетно-рольової гри можна простежити по тому, як дитина може організувати гру, адже у ній яскраво простежуються реальні взаємини дітей. Відповідальність дитини за виявляється в її умінні створити умови для гри (вибір місця, реквізитів для гри), розподілити ролі, підкоритися тому, хто виконує головну роль, прийняти бажаних грати, урахувати з можливості дітей, в умінні побудувати і провести гру. Але слід пам'ятати, що старші дошкільники ще не завжди самі можуть придумати сюжет гри, тривалий час розвивати його. Тому вихователь допомагає урізноманітнити гру, включити в неї нові сюжетні лінії і нових дійових осіб. Таким чином, створюється великий колектив, який об'єднує дітей, відповідаючих кожний за доручену справу.

Звичайно у сюжетно-рольових іграх діти відображають трудову діяльність дорослих, стосунки між людьми, суспільну сутність їхньої діяльності. Конкретні взаємини між персонажами гри можуть бути різними: співпраця, взаємодопомога, турбота одне про одного. Так, граючі у «Доньки-матері» у дітей формується відповідальність перед «дитиною-донькою», гра «Лікарня» формує у дошкільників відповідальне ставлення «лікаря» до своїх «пацієнтів». Чим складніше гра, тим складніше в ній складаються взаємовідносини між дітьми і яскравіше виступають вміння домовлятися, самостійно і справедливо вирішувати конфлікти, бути цілеспрямованими і

дружними, відповідальними. Таким чином, у процесі сюжетно-рольової гри у дітей старшого дошкільного віку формується відповідальність за свої дії і вчинки.

Реальні й ігрові стосунки тісно пов'язані, але не тотожні. Іноді сюжет гри відзначається високоморальною рольовою поведінкою, однак моральний рівень реальних взаємин дітей у грі – невисокий. Діти можуть ображати одне одного, сваритися через атрибути, невиконання кимось правил гри тощо. Як показали психолого-педагогічні дослідження [1; 3; 17], гра не виконує свого призначення зі збагачення морально-етичного досвіду щодо тих дітей, які на фоні динаміки ігрових дій і подій недостатньо виділяють для себе партнера по грі, не беруть до уваги сферу його потреб, бажань і переживань. Тому педагогу слід заохочувати дітей до доброзичливих стосунків у грі, формувати у них розуміння, що саме так можна отримати найбільше задоволення від гри.

Реальні стосунки, що виникають між дітьми у процесі гри, залежать від рівня сформованості у дітей таких «якостей суспільності», як доброзичливість, повага й уважне ставлення одне до одного, взаємодопомога, співчуття, відповідальність, тобто якостей, які забезпечують відповідний морально-етичний рівень спілкування. Без цього неможливо домовлятися у грі, розподіляти ролі, обмінюватися інформацією, планувати спільну діяльність [26]. У грі діти легше налагоджують контакти між собою, поступаються одне одному, підпорядковують свої дії спільним інтересам. Тому педагог має створювати умови, які сприяли б пробудженню у дітей в процесі гри почуттів симпатії, поваги до товаришів, задоволення від турботи про інших тощо. Саме така гра є школою моралі, оскільки сформовані в ній моральні якості впливають на поведінку дітей у реальному житті.

Отже, щоб сюжетно-рольова дійсно стала для дітей школою моралі, сприяла формуванню у них моральних якостей, зокрема і відповідальності, вихователю необхідно враховувати у своїй роботі те, що:

- цінність тієї чи тієї гри визначається тим, які форми суспільної поведінки вона прищеплює, які моральні якості дітей активізує;

- гра має розв'язувати загальновиховні завдання, серед яких першочерговими мають бути завдання морально-етичного виховання і розвитку, формування суспільних якостей дітей, зокрема відповідальності;
- на перший план у грі треба висувати не дидактичну мету, а засвоєння морально-етичних норм спілкування, відповідальної поведінки людей;
- гра має викликати позитивні емоції та переживання; «ролі, які обирають і виконують діти, мають бути сповнені морально-етичним змістом;
- під час гри діти повинні постійно орієнтуватися на своїх ровесників, сферу їхніх потреб і переживань.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що найбільш ефективним засобом формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку є сюжетно-рольова гра. Адже включення дошкільника в ігрову діяльність впливає на становлення цілеспрямованості, самоконтролю, дисциплінованості, довільності, ініціативності, тобто відповідальності.

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

Аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку показав, що дану проблему порушували у своїх працях філософи, психологи, педагоги. Науковці визнали відповідальність складною категорією, яку треба починати формувати вже в дошкільному віці.

З'ясовано сутність поняття «відповідальність»: це здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим в суспільстві або в колективі нормам. У своєму дослідженні за відповідальність ми вважали таку якість особистості, що включає в себе уявлення про те, що таке відповідальність, знання правил відповідальної поведінки людини по відношенню до справи і до людей, що виявляється в прагненні бути відповідальним, емоційному переживанні за успіх в досягненні результату.

Виявлено особливості формування моральної якості відповідальність: старший дошкільний вік є сенситивним у вихованні моральних якостей, діти вже здатні оцінити вчинки однолітків і власні вчинки. У дошкільників можна сформувати такі види відповідальної поведінки: ініціативну, виконавську, конформну безвідповідальну.

Почуття відповідальності формується у старших дошкільників у різних видах діяльності: ігровій, комунікативній, трудовій, художній.

Встановлено, що найбільш ефективним засобом формування відповідальності в дошкільників педагоги вважають сюжетно-рольові ігри, адже саме в них добре спостерігається як діти поведуть себе під час гри, чи можуть вони безконфліктно поводитися у різних ігрових ситуаціях, чи здатні поступатися своїм одноліткам, наскільки у них розвинуті такі моральні якості як турботливість, гуманність, дружелюбність, відповідальність .

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СЮЖЕТНО-РОЛЬОВИХ ІГРАХ

2.1. Методи і методики вивчення рівнів вихованості відповідальності

Для перевірки впливу виховання на формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку в сюжетно-рольових іграх була проведена експериментально-дослідницька робота. Дослідження проводилося на базі ЗДО «Зірочка та «Ромашка»» м. Глухова Сумської області. Старша група ЗДО «Ромашка» (25 дошкільників) була взята як експериментальна, а група дітей старшого дошкільного віку ЗДО «Світлячок» (25 дітей) – як контрольна. Дослідження проводилося у три послідовних етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Метою першого, констатувального, етапу було виявлення рівнів сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку, метою формувального етапу було проведення системи роботи з підвищення рівня сформованості відповідальності у дітей експериментальної групи, метою контрольного етапу дослідження було перевірка ефективності проведеної системи роботи.

Для досягнення мети першого етапу дослідження були поставлені такі завдання:

- провести анкетування вихователів;
- визначити критерії, показники рівнів сформованості відповідальності в дітей експериментальної та контрольної груп;
- підібрати методики для діагностування дітей;
- математично обробити отримані результати діагностування.

Першим кроком констатувального етапу дослідження було анкетування вихователів з метою виявлення їх розумінні сутності поняття «відповідальність» та засобів формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку. В анкетуванні взяло участь 20 педагогів старших груп ЗДО

«Ромашка» та «Зірочка». Анкета, запропонована вихователям, подана у додатку А. Проаналізуємо відповіді вихователів.

На перше запитання «Як Ви розумієте сутність поняття «відповідальність» вихователі в основному дали правильні відповіді. Найбільш правильними і повними, на нашу думку, є такі: «відповідальність – це така категорія, яка виражає свідоме ставлення особистості до моральних норм і категорій, усвідомлення своїх вчинків з погляду інтересів певної групи людей, у нашому випадку – дітей» (25% педагогів), відповідальність – це здатність людини передбачати події або вчинки на момент їх скоєння, та протягом їх здійснення (15% педагогів); «відповідальність – довіра моральному змісту власних почуттів та впевненість у своїй правоті» (20% педагогів). «Відповідальність – це здатність відповідати не лише за себе, а й за інших людей, за характер своїх із ними взаємин» (40% педагогів). Отже, вихователі правильно розуміють сутність поняття «відповідальність».

На друге запитання «Як Ви вважаєте чи треба виховувати у дошкільників відповідальність?» всі 100% вихователів дали позитивну, стверджувальну відповідь. Тобто вихователі розуміють важливість виховання відповідальності у дошкільників.

Із відповідей на третє запитання «Які знання, на Вашу думку, треба давати дітям для формування у них відповідальності?» ми дізналися, що 40% вихователів вважають за необхідне давати дітям знання про норми поведінки серед людей, тобто ознайомлювати дітей з правилами поведінки, прийнятими в родині, ЗДО, транспорті, громадських місцях; прививати дошкільникам навички поважливого ставлення до інших людей, надавати їм у разі необхідності допомогу, ознайомлювати зі значенням і способами вітання, тощо. 25% педагогів вважають, що дітям треба давати знання про емоції та емоційні стани людей, які виникають під час спілкування, взаємодії. Пояснювати причини їх виникнення, діти повинні зрозуміти, що словом, діяльністю або бездіяльністю можна образити іншу людину, можна підняти її настрій, можна викликати радість або сум тощо. 35% вихователів вважають,

що дітям треба давати знання про працю дорослих, їх обов'язки, взаємозв'язок і взаємозалежність усіх членів суспільства, тобто ознайомлювати дітей з професіями дорослих, обов'язками членів родини, працівників ЗДО, розповідати про користь та радість від праці тощо.

Отже, вихователі розуміють, які знання треба давати дошкільникам у процесі виховання відповідальності.

Із наступного запитання ми дізналися, які методи використовують вихователі в процесі виховання відповідальності. Було з'ясовано, що 50% педагогів використовують стандартні методи: роз'яснення, бесіда за змістом сюжетної картинки або дитячого твору відповідної тематики; 30% вихователів використовують в своїй педагогічній оцінювання по завершенню роботи дітей, діти аналізують результати діяльності однолітків; 20% педагогів використовують проблемні ситуації та сюжетно-рольові ігри. Отже, вихователі використовують різні методи у процесі виховання відповідальності але більшість із них надає перевагу стандартні методи. Сюжетно-рольові ігри використовують лише 20% педагогів.

Також із відповідей вихователів ми дізналися про засоби виховання відповідальності у дошкільників: 50% використовують сюжетні картинки морального змісту, твори В. Сухомлинського; 50% педагогів використовують проблемні ситуації з пред'явленням зразка-орієнтира прояву відповідальності. Постійно приділяють увагу формуванню відповідальності у дітей лише 20% педагогів, 30% вихователів цьому процесу іноді приділяють увагу, решта 50% вихователів – по мірі необхідності (орієнтуються на поведінку дітей). Отже, постійна, систематична робота з виховання відповідальності у дітей в обох закладах відсутня.

Із наступного запитання «Чи доцільно використовувати сюжетно-рольові ігри у процесі виховання відповідальності у дітей?» ми дізналися, що всі вихователі (100%) вважають доцільним використання сюжетно-рольових ігор у процесі виховання відповідальності у дошкільників (але постійно їх використовують лише 20% педагогів). З метою виховання відповідальності

30% педагогів використовують сюжетно-рольову гру «Школа», 40% – «Зоопарк», «У лікарні», 30% – «Потяг турботи», «Квітка доброти», «Сім'я».

Із відповідей на запитання «Як змінюється, на Вашу думку, відповідальність дошкільників після проведення сюжетно-рольових ігор?» ми з'ясували, що 20% вихователів, які постійно використовують сюжетно-рольові ігри, стверджують, що вони позитивно впливають на формування відповідальності у дітей, решта вихователів значних змін у сформованості відповідальності не помітило. Із відповідей на останнє запитання «Які труднощі виникають у Вас в процесі виховання відповідальності у дошкільників засобом сюжетно-рольової гри?» ми дізналися, що основною трудностю є відсутність методичних розробок щодо використання сюжетно-рольових ігор з метою виховання відповідальності у вихованців. Отже, вихователі вважають доцільним використання сюжетно-рольових ігор у процесі виховання відповідальності у дошкільників, але відсутність методичних розробок обмежує їх використання.

Другим кроком констатувального етапу було визначення критеріїв і показників рівнів сформованості відповідальності у старших дошкільників. За критерії були взяті когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-діяльнісний. За показники ми взяли показники, які розробили К. Климова та М. Матюхіна, уточнивши їх відповідно до своєї проблеми дослідження. Отже, показники когнітивного критерію передбачали вивчення уявлень дітей про сутність поняття «відповідальність», обізнаності дітей про правила поведінки відповідальної дитини, про якості, які притаманні відповідальної людині. Показники емоційно-мотиваційного критерію передбачали вивчення емоційної реакції на безвідповідальність однолітків, емоційне переживання досягнення позитивного результату, прагнення до відповідальної поведінки. За показники поведінково-діялісного критерію взяті такі: спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії; вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнення бути відповідальним за когось; вміння самооцінювати відповідальність.

Визначені критерії, показники та методи діагностики відображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії, показники та методи діагностики рівнів сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку

Критерій	Показники	Методи діагностики
Когнітивний	– уявлення дітей про сутність поняття « відповідальність» – наявність знань про правила поведінки відповідальної дитини – наявність знань про якості, які притаманні відповідальної людині	бесіда «Що ти знаєш про відповідальність?» оцінювання ситуацій безвідповідальної поведінки однолітків Бесіда «Якою повинна бути відповідальна людини?»
емоційно-мотиваційний	– емоційне переживання досягнення позитивного результату; – прагнення до відповідальної поведінки; – позитивна емоційна реакція на дії відповідальної дитини і негативна – на безвідповідальні дії однолітків	Інтерактивна вправа «Закінчи розповідь» спостереження за ігровою та трудовою діяльністю дітей Сюжетні картинки
Поведінково-діяльнісний	– Спрямованість відповідальності за свої вчинки і дії; – вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнути бути відповідальним за когось; – вміння самооцінювати відповідальність	Розв’язання конфліктних ситуацій гра « Чарівник» (Методика Г.Урунтаєвої та Ю.Афонкіної) Модернізована методика В. Щур «Самооцінка відповідальності»

Для кількісної оцінки результатів дослідження відповідно до визначених критеріїв та показників були визначені три рівні сформованості відповідальності: високий, середній, низький.

Високий рівень – має дитина, яка має уявлення про сутність поняття «відповідальність», про правила поведінки та моральні якості відповідальної дитини; яскраво проявляє позитивну емоційну реакцію на дії відповідальної дитини і негативну – на безвідповідальні дії однолітків, емоційно переживає за досягнення позитивного результату, прагне до відповідальної поведінки; вміє турбуватися про інших, співчуває їм, прагне бути відповідальною за когось; вміє самооцінювати відповідальність, відповідає за свої дії і вчинки.

Середній рівень – має дитина, яка має фрагментарні уявлення про сутність поняття «відповідальність», знає деякі правила поведінки та моральні якості відповідальної дитини; частково проявляє позитивну емоційну реакцію на дії відповідальної дитини і негативну – на безвідповідальні дії однолітків, не завжди емоційно переживає за досягнення позитивного результату, не завжди прагне до відповідальної поведінки; проявляє турботу лише до рідних, не завжди співчуває їм, іноді прагне бути відповідальною за когось; дає завищену самооцінку відповідальності, не завжди відповідає за свої дії і вчинки.

Низький рівень – має дитина, яка не має уявлення про сутність поняття «відповідальність», не знає правил поведінки та моральних якостей відповідальної дитини; не проявляє емоційної реакції на відповідальні та безвідповідальні дії однолітків, її не цікавить досягнення позитивного результату, вона не прагне до відповідальної поведінки; іноді проявляє турботу лише до рідних, але не завжди співчуває їм, відсутнє бажання бути відповідальною за когось; не може самооцінити відповідальність, не відповідає за свої дії і вчинки.

Для виявлення показників сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм ми використали такі методики: бесіди «Що ти знаєш про відповідальність?», «Якою повинна бути

відповідальна людини?», розв'язання ситуацій на безвідповідальну поведінку однолітків. Під час проведення бесіди «Що ти знаєш про відповідальність?» ми за допомогою запитань намагалися виявити уявлення дітей про сутність поняття «відповідальність», про те, кого вони вважають відповідальним, про їх розуміння бути відповідальним за своїх батьків тощо. За допомогою бесіди «Якою повинна бути відповідальна людини» ми намагалися виявити знання дітей про якості, які притаманні відповідальній людині. Бесіду проводили за змістом казки В. Сухомлинського «Яблуко і світанок». За допомогою оцінювання ситуацій безвідповідальної поведінки однолітків ми намагалися виявити знання дітей про правила поведінки відповідальної дитини. Дошкільникам було зачитано дев'ять ситуацій безвідповідального поводження їх однолітка. Дитина повинна була пояснити чому вона вважає його поведінку безвідповідальною і сформулювати правило поведінки відповідної людини. Діагностичний матеріал для виявлення показників сформованості відповідальності за когнітивним критерієм подано у додатку Б.

Для виявлення показників сформованості відповідальності у дітей за емоційно-мотиваційним критерієм ми використали такі методики: інтерактивну вправу «Закінчи розповідь», «Сюжетні картинки», спостереження за ігровою та трудовою діяльністю дітей (додаток В).

Інтерактивною вправою «Закінчи відповідь» ми визначили емоційне переживання досягнення позитивного результату дитиною. Дитині було запропоновано закінчити три історії, відповісти на запитання історії, обґрунтувати свою відповідь. Ми стежили чи виражає дитина турботу за успіх, чи відчуває задоволення від успішного виконання справи, як вона відноситься до оцінки своїх результатів іншими дітьми тощо. Методикою «Сюжетні картинки» ми виявили прояв позитивної емоційної реакції на дії відповідальної дитини і негативної – на безвідповідальні дії однолітків. Ми запропонували дитині картинку із зображенням позитивних та негативних вчинків дітей. Важлива була емоційна реакція дитини, а також її пояснення. Вона повинна була дати моральну оцінку зображенням на картинці вчинкам, це

дало нам можливість оцінити адекватність її емоційних реакцій на вчинки однолітків. Дитина проявляла позитивну емоційну реакцію (посмішку, схвалення) на вчинок відповідального персонажу і негативну емоційну реакцію (засудження, незадоволення тощо) – на безвідповідальний.

Спостереженням за ігровою і трудовою діяльністю дитини ми виявили прагнення дитини до відповідальної поведінки. Ми спостерігали за дітьми під час збирання іграшок з метою з'ясування чи потребують вони нагадування з боку вихователя, чи самостійно виконують цю справу. При спостереженні за дітьми на заняттях з конструювання, ми виявили їх поведінку в ігровій діяльності, як вони виконують доручення вихователя зробити будиночок для ляльки, гараж для машинки, як вони поводять себе по закінченні заняття: відразу чи ні закінчують гру, треба чи ні їм нагадувати про те, що треба скласти конструктор у коробку та поставити її на місце.

Для виявлення показників сформованості відповідальності за поведінково-діяльнісним критерієм ми провели методики Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Чарівник», модернізовану методику В. Щур «Самооцінка відповідальності» та розв'язування конфліктних ситуацій (додаток Д). Методика Г. Урунтаєвої «Чарівник» складається з 15 запитань-бажань. Чарівник-дитина може здійснити бажання, якщо воно їй подобається (таке бажання відмічалось *жовтим* кружечком), якщо дитина не буде здійснювати бажання, то воно відмічається чорним кружечком; якщо Чарівник-дитина вагається у рішенні – вона відмічає бажання кружечком *бузкового* кольору. Ці відповіді дозволили нам виявити вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнути бути відповідальною за когось.

Критерії оцінювання за кожною методикою наведені після її тексту в додатках. В кінцевому підсумку високий рівень сформованості відповідальності (береться середнє значення за трьома критеріями) засвідчувала дитина, яка набирала 8-9 балів, середній рівень – 4-7 балів, низький – 0-3 балів.

Показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ- 25	20%-	56%	24%
	КГ- 25	24%	60%	16%

Діти, у яких виявлений високий рівень сформованості відповідальності за когнітивним критерієм (20% в ЕГ та 24% – в КГ) мають чіткі уявлення поняття «відповідальність»: «Відповідальна дитина – це дитина яка завжди якісно виконує доручену справу до кінця» «Дитина, яка завжди виконує свої обіцянки, не береться за справу, якщо не може її зробити» (Катя М., Олена С., Влад К. – ЕГ, Сашко М., Максим С., Світлана О., Вадим М.), «Відповідати за когось значить турбуватися, піклуватися про них, допомагати у виконанні справ» (Миша Е., Полина К., Микола Т., Валерія Н.). Майже всі діти вважають, що діти повинні відповідати за своїх батьків. Діти з високим рівнем відповідальності показали наявність знань про правила відповідальної поведінки. Із запропонованих 9 ситуацій вони виділили правила відповідної поведінки у 8 ситуаціях («ніколи не обіцяй, якщо не зможеш виконати справу», «Якщо не можеш виконати справу – заздалегідь попередь про це», «Завжди доводи справу до кінця», «Доручену справу виконуй завжди якісно», «Виконуй взяту справу сам, ніколи її не перекладай на інших»). Невеликі труднощі викликала у дітей 8 ситуація, в якій Костя виконував одночасно дві справи. Вони з незначною допомогою сформулиправило відповідальної дитини: «Не роби дві справи одночасно». Дітьми були названі якості

відповідальної дитини: турботливість, співчуття, з дитинства треба виховувати в себе працелюбність, самостійність, волю, вміння виконувати свої обіцянки. У дітей з високим рівнем сформованості відповідальності яскраво виражено переживання за досягнення позитивного результату, вони відчували задоволенні від успішного виконання справи, гостро переживали оцінку своїх результатів однолітками: «Чому ти вважаєш, що мій ведмедик не схожий на зразок. Поглянь який він гарний вийшов і дуже схожий на зразок». «Світланка обидилась на свою подругу, тому що вона не похвалила її за роботу, вона так старалася виліпити ведмедика».

Діти, віднесені до середнього рівня сформованості відповідальності за когнітивним критерієм (56% – ЕГ, 60% – КГ) не точно розуміли сутність поняття «відповідальність», на їх думку «відповідальність – це дитина, яка правильно відповідає на поставлене запитання» (Саша Б., Іра З., Миша М.), після навідних запитань експериментатора вони дали правильну відповідь «дитина, яка завжди виконує свої обіцянки, турбується за рідних, допомагає їм». Діти цього рівня зрозуміли сутність усіх ситуацій, але не завжди могли сформулювати правило відповідальної дитини. Наприклад, Саша Б. зрозумів все ситуації правильно, але у формуванні правила *«не можеш виконати сам справу – заздалегідь попередь про це або попроси про допомогу іншого»* потребував навідних запитань дорослого. Миша М., Іра М., Сергій О. потребували допомоги дорослого при відповідях на запитання «Як би ти вчинив у цій ситуації?». Під час бесіди за змістом казки В. Сухомлинського «Яблуко і світанок» ці діти також потребували навідних запитань дорослого.

Низький рівень сформованості відповідальності за когнітивним критерієм спостерігається у 24% дітей експериментальної групи та 16% дітей контрольної групи. Діти з низьким рівнем не змогли відповісти як вони розуміють поняття «відповідальність», із запропонованих ситуацій вони змогли оцінити 1-3 ситуації, найбільш прості, але виділити правила відповідальної поведінки вони не змогли. Так , Христина П., Саша С., Микита С. оцінили першу ситуацію, в якій Мишко попросив Оленку намалювати

машинку, а вона намалювала її погано, Мишку машинка не сподобалася. Діти засудили поведінку Оленки «Не треба було погоджуватися малювати машинку, якщо ти її не можеш малювати»; у ситуації 4, в який Вітя добудовував будинок сам, діти сказали, що вони б не зробили так, хай Мишко свою роботу сам виконує. Діти засудили поведінку Кості, який неакуратно зробив подарунок для своїх батьків на Новий рік.

Таким чином, рівень сформованості відповідальності за когнітивним критерієм у дітей ЕГ та КГ переважно знаходиться на середньому рівні (56% – ЕГ, 60% – КГ)

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені на діаграмі (рис. 2.1).

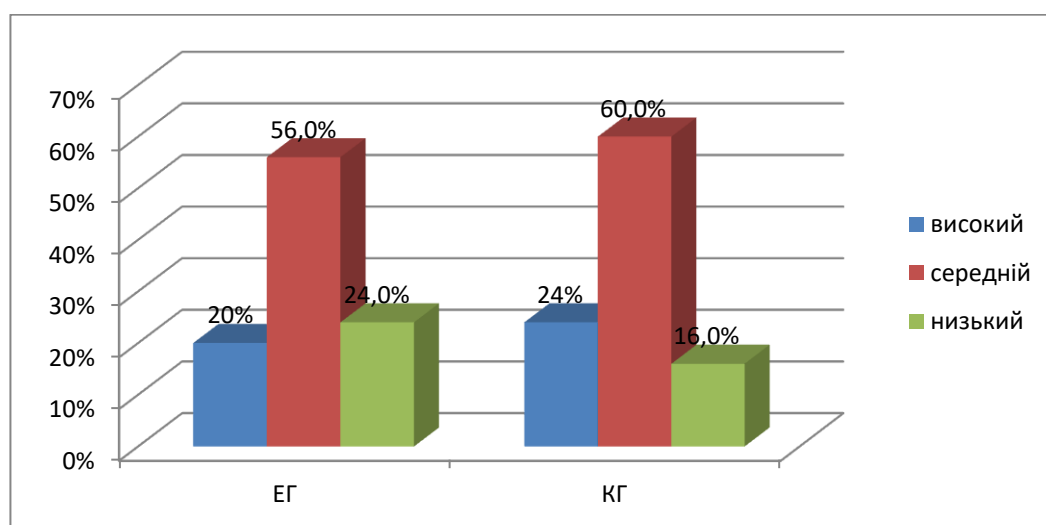

Рис. 2.1. Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Як бачимо, показники рівнів сформованості відповідальності за даним критерієм у дітей контрольної групи краще, ніж в експериментальній.

Показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі дослідження представлені у таблиці 2.3

Таблиця 2.3.

**Показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за
емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі
дослідження**

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ - 25	12%	60 %	28 %
	КГ - 25	16%	64 %	20 %

Отримані дані, що представлені у таблиці 2.3., свідчать про те, що: високого рівня сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм показало 12% дітей ЕГ та 16% – КГ. Діти з високим рівнем відповідальності за даним критерієм яскраво виражали свої позитивні емоції щодо моральних вчинків: ділитися іграшками, прибирати сміття після відпочинку на природі, допомагати літнім людям. Свої емоції вони супроводжували словами «Молодець, треба іграшками ділитися», «Правильно робить, не можна залишати після себе сміття». На аморальні вчинки діти виражали негативні емоційні реакції: «Хіба можна ламати гілки дерев?», «Як йому не соромно, відірвав руку у іграшки» (Карина М., Олег Б., Олеся В.). Виконання інтерактивної вправи «Закінчи речення» показало, що діти з високим рівнем сформованості відповідальності за даним критерієм виражають яскраву турботу за успішне виконання справи, отримують від цього задоволення. Якщо результат їх роботи не сподобався друзям або дорослим, вони дуже переживають.

Спостереження за дітьми показало, що вони з прагнуть до відповідальної поведінки: вони не потребують повторного нагадування вихователя і своєчасно починають і закінчують доручену справу, швидко збирають іграшки у коробки та ставлять їх на своє місце. Так, Олег Б., Карина М., Олеся В. почали прибирати іграшки відразу як побачили, що нянечка почала накривати на столи. Діти самостійно проконтролювали правильність

складання іграшок у коробку і розташування її на полиці. Тобто діти виявили своє прагнення до відповідальної поведінці

Отже, діти з високим рівнем розвитку відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм виявили свої яскраві емоції щодо відповідальної поведінки однолітків і негативні – на безвідповідальні. Діти прагнуть до відповідальної поведінки без нагадування дорослого, вміють контролювати результат виконаної справи.

Переважна кількість дітей показала середній рівень сформованості відповідальності за даним критерієм (60% ЕГ, 64% – КГ). Виконання інтерактивної вправи дітьми показало, що їх вони потребували незначної допомоги дорослого, оцінка результатів своєї праці іншими дітьми їх мало турбувала, вони не відчують особливого задоволення від успішного виконання справи (Саша Б., Іра З., Миша М., Сергій О.). Спостереження за цими дітьми показало, що вони прагнуть бути відповідальними лише після другого нагадування дорослого. Наприклад, Саша Б., Сергій О., Полина Б. сказали, що бажають зібрати конструкцію до кінця, але після другого нагадування вихователя почали складати елементи конструктора в коробку, причому коробку з іграшками вони поставили не на своє місце, вони не проконтролювали правильно чи ні зібрані іграшки. Розглядаючи сюжетні картинки, діти правильно оцінили поведінку персонажів, але прояв їх емоцій був недостатньо яскравим (Саша К., Леня О., Полина Б, Ваня К. та інші)

Низький рівень сформованості відповідальної поведінки за емоційно-мотиваційним критерієм виявлений у 28% дітей ЕГ та 20% – КГ. Діти цієї групи нездатні проявляти свої позитивні та негативні емоції. Під час проведення констатувального етапу експерименту вони однозначно оцінювали поведінку дітей: «Цей хлопчик поступив добре», «Цей хлопчик поступає погано», причому часто помилялися. Вони не змогли дати відповіді на запитання бесіди навіть за допомогою дорослого. У дітей відсутнє емоційне переживання за досягнення успіху, вони не відчують задоволення від успішно виконаного завдання, вони з труднощами закінчують ситуацію і не

можуть пояснити причину своєї відповіді «Я не знаю чому так відповіла. Так захотілося» (Марія Н., Олена Л., Яна Ш., Влада В.). Спостереження за дітьми показало, що у цих дітей відсутнє прагнення до відповідальної поведінки, вони не звертають уваги на слова вихователя, грають до останньої хвилинки, потім кидають іграшки і йдуть обідати. Наприклад, Олена Л., Яна Ш.. ніяк не реагували на нагадування експериментатора і збирали башту до тих пір, поки всі діти вже не сіли за столи на обід. Тоді вони кинули іграшки і пішли обідати.

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені на діаграмі (рис. 2.2).

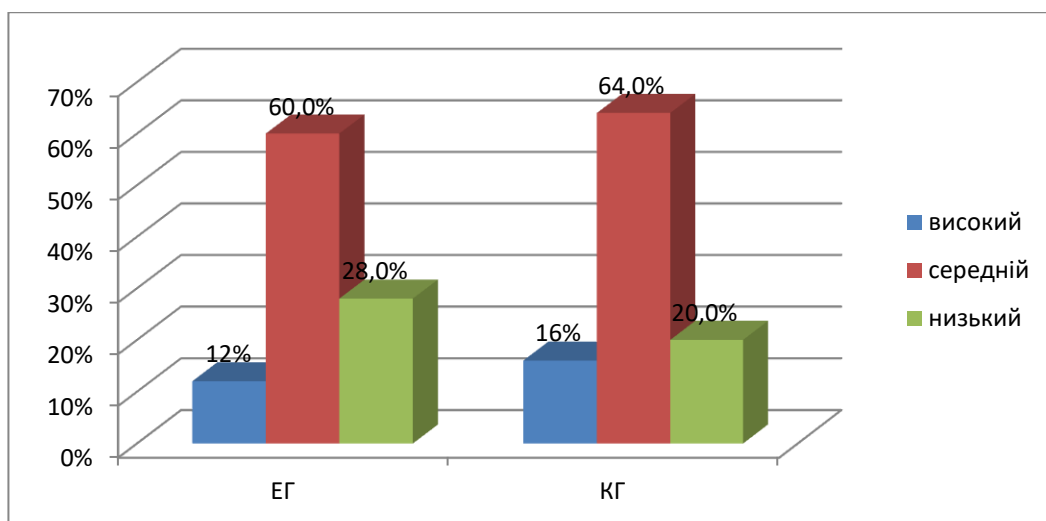

Рис. 2.2. Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Як бачимо, показники рівнів сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм у дітей контрольної групи також краще, ніж в експериментальній.

Показники рівня сформованості відповідальної поведінки у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Показники рівня сформованості відповідальної поведінки у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Етапи експерименту		Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ - 25	4%	64 %	32% %
	КГ - 25	8%	68 %	24% %

Дані таблиці 2.4. свідчать про те, що високого рівня сформованості відповідальної поведінки за поведінковим критерієм досягло лише 4% дітей ЕГ та 8% – КГ. Ці діти при розв'язуванні конфліктних ситуацій брали відповідальність на себе: «Якщо я забула полити квіти, я вибачусь перед вихователем, скажу, що винна – забула і поллю квіти» (Оля М., Карина М., Валерія Н.); «Якщо я пообіцяв другу іграшку і забув її вдома, я вибачусь перед другом і скажу, що принесу її обов'язково завтра» (Олег Б., Влад К., Сашко М.). У грі «Чарівник» діти показали вміння турбуватися про інших, співчувати їм, прагнути бути відповідальним за когось. Вони виявили бажання піклуватися про маленьких і слабких, бути уважними зі старенькими, виконувати свої обіцянки тощо. Діти з високим рівнем вміють самооцінювати свою відповідальність. Карина М., Валерія Н., Олег Б., Влад К., Сашко М. посадили себе на середню драбинку, вони адекватно оцінили свою відповідальність, обґрунтували своє рішення, навели приклади. Так, Карина М. сказала, що вона не завжди виконує свої обіцянки: хотіла дати Оленці ляльку пограти і забула, дивлячись цікавий мультфільм. Валерія М. забула полити квіти, мамі прийшлося нагадувати про це. Влад К. забув сходити у магазин за хлібом, прийшлося снідати без хліба. Оля М. поставила себе на високу драбинку, пояснив, що вона завжди виконує свої обіцянки і доручення вихователів і батьків.

Отже, діти з високим рівнем сформованості відповідальної поведінки завжди виконують свої обіцянки, беруть на себе відповідальність, адекватно самооцінюють свою відповідальність, наводять приклади власної відповідальної поведінки.

Переважна кількість дітей ЕГ і КГ показала середній рівень сформованості відповідальної поведінки за даним критерієм (64% – ЕГ, 64% – КГ). Діти із середнім рівнем сформованості відповідальності за поведінково-діяльнісним критерієм не завжди свідомо дотримувалися відповідальної поведінки, слабо контролювали свою поведінку: під час гри вони могли образити свого товариша, товкнути його, навіть вдарити; іноді виявляли турботу, співчуття до навколишніх, епізодично виявляли прагнення бути корисним для інших людей – як показали результати методики «Чарівник».

При розв'язуванні конфліктних ситуацій ці діти не завжди брали відповідальність на себе. Наприклад, Саша П. розв'язуючи першу ситуацію, відповів, що він би вибачився і сказав що не уважно слухав завдання, але при розв'язанні третьої ситуації, він сказав, що молодший брат сховав іграшку, тому він її не приніс.

Самооцінюючі свою поведінку, діти цього рівня помістили себе на середню драбинку, але вони не змогли пояснити чому так поступили, не змогли навести власні приклади відповідальної поведінки.

Отже, діти з середнім рівнем сформованості відповідальної поведінки не завжди виконують своїх обіцянок, частково беруть відповідальність на себе, адекватно самооцінюють свою відповідальність, але не можуть навести приклади власної відповідальної поведінки.

Низький рівень виявлений у 32% дітей експериментальної та 24% дітей контрольної групи. Діти з низьким рівнем сформованості відповідальної поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм не виявили умінь турбуватися про інших, співчувати їм, не виявили прагнення бути відповідальним за когось (результати отримані за методикою Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Чарівник»). При розв'язуванні конфліктних ситуацій діти

переносили відповідальність на інших, на себе відповідальність не брали., Наприклад, Валерія Н. відповіла, що вона запізнилася у садочок, тому що її мама довго збиралася; Саша К. сказав музкерівнику, що стоїть не на своєму місці, тому що вихователь його сюди поставив. Діти неадекватно оцінили свою відповідальність, помістив себе на саму верхню драбину, обґрунтувати причину свого вибору діти не змогли, не змогли і навести жодного прикладу власної відповідальної поведінки.

Отже, діти з низьким рівнем сформованості відповідальної поведінки не виконують обіцянок, не беруть відповідальність на себе у разі провини, не здатні самооцінити свою відповідальність.

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені на діаграмі (рис. 2.3).

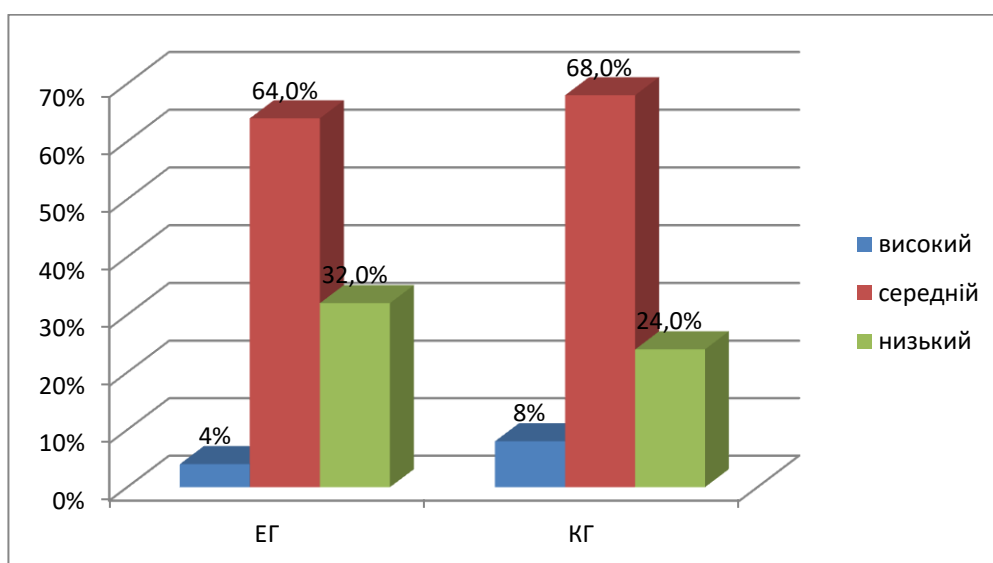

Рис. 2.3. Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Як бачимо, показники рівнів сформованості відповідальності за поведінково-діяльнісним критерієм у дітей контрольної групи також краще, ніж в експериментальній.

Середньоарифметичні показники рівнів сформованості відповідальності в дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі дослідження відображені на діаграмі (рис. 2.4).

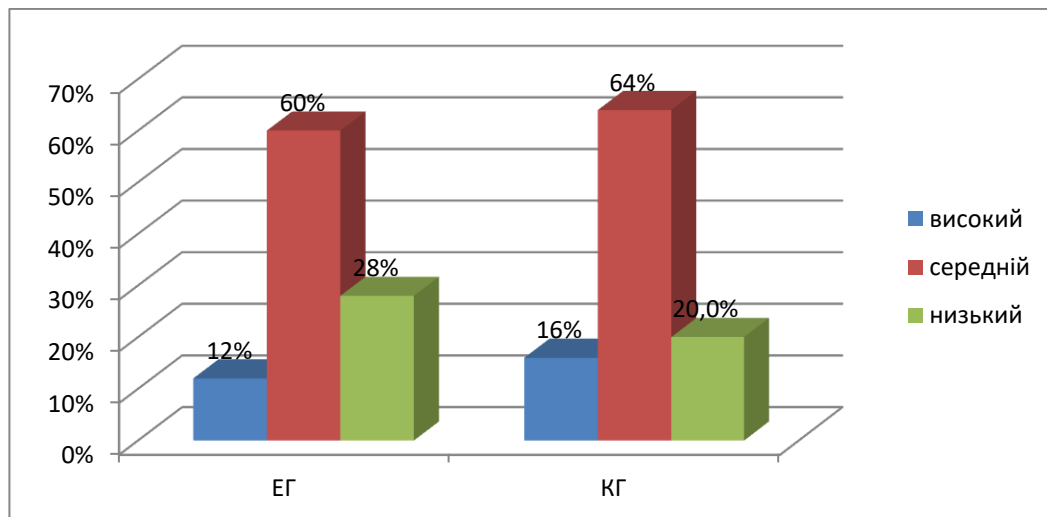

Рис.2.4. Середньоарифметичні показники рівнів сформованості відповідальності в дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі дослідження

Отже, дані діаграми на рис. 2.4. свідчать про те, що високий рівень сформованості відповідальності виявлений у 12% дітей ЕГ та 16% – КГ, середній рівень показало 60% дітей ЕГ та 64% – КГ, на низькому рівні перебуває 28% дітей ЕГ та 20% – КГ.

Отже, дані констатувального етапу дослідження дають підстави для проведення формувального етапу дослідження з дітьми експериментальної групи.

2.2. Система роботи з виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольових ігор

За результатами констатувального етапу зроблено висновок про необхідність проведення формувального етапу експерименту з метою підвищення рівня вихованості відповідальності у дітей експериментальної засобом сюжетно-рольові ігри.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- розробити систему роботи з виховання відповідальності у дітей експериментальної групи засобом сюжетно-рольової гри;
- створити навчально-методичне забезпечення процесу виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри, а саме: підібрати та апробувати сюжетно-рольові ігри, спрямовані на виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку; розробити комплекс занять з розвитку відповідальності у старших дошкільників; узагальнити напрацювання у вигляді рекомендацій вихователям щодо виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри.

Для підвищення рівня вихованості відповідальності у дітей експериментальної групи ми склали перспективний план роботи, який поданий у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Підбір сюжетно-рольових ігор на виховання відповідальності

Дата	Назва гри	Мета проведення	Підготовча робота
	Моряки-рибаки	Вчити дітей брати на себе і обігравати ролі капітана, рульового, матросів, кухаря-кока, моряків-рибаків. Виховувати дружні взаємини, почуття	Бесіда про працю моряків, про значення дружних взаємовідносин між членами екіпажу. Перегляд мультфільму «Лунтик. День

		колективізму Формувати знання про правила відповідальної поведінки	моряка»
	У гості до бабусі	Вправляти дітей у відповідальному виконанні взятої на себе ролі. Формувати відповідальне ставлення до рідних	Бесіда про життя у селі, про відповідальність за рідних.
	Бібліотека	Навчити дітей реалізовувати і розвивати сюжет гри; формувати емоційне переживання досягнення позитивного результату; формувати відповідальне відношення до книг.	Екскурсія у бібліотеку. Бесіда за картиною «Бібліотекар» із серії картин «Ким бути?»
	Водій	Виховувати відповідальне виконання взятої ролі водія. Формувати дружні відносини.	Бесіда про роботу водія, його відповідальність за пішоходів, за своєчасну доставку вантажу. Читання оповідання Н. Булгакової «Як отримують хліб?»
	Пошта	Формувати у дітей уявлення про працю працівників пошти. Виховувати самостійність, відповідальність, бажання приносити користь оточуючим	екскурсія на пошту. Бесіда про значення відповідальності у праці працівників пошти.
	Дитячий садок	Розширити уявлення дітей про зміст трудових дій співробітників	Бесіда про працю робітників дитячого садку, про їх

		дитячого саду. Викликати у дітей бажання наслідувати дії дорослих. Спрямувати дії дітей на відповідальність за свої вчинки і дії.	відповідальність за дітей.
	Подорож по залізниці	Формувати вміння творчо розвивати сюжет гри. Ознайомити з працею залізничника, виховувати відповідальне ставлення до праці.	Бесіда про роботу залізничника, про його відповідальність за пасажирів, читання казки Ш. Рентта «Один день із життя тварин-залізничників»
	Зоопарк	Збагатити знання дітей про диких тварин, про їх зовнішній вигляд, звички, харчування. Розширити уявлення дітей про обов'язки співробітників зоопарку. Формувати вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнення бути відповідальним за когось	Бесідою з дітьми про обов'язки співробітників зоопарку, про їх турботу і відповідальність за тварин.
	Сім'я	Формувати вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм. Виховувати відповідальне ставлення до рідних.	Бесіда про відносини між членами сім'ї, про відповідальність у сім'ї.
	Магазин	Розширити уявлення дітей про назви овочів, фруктів та призначення овочевого магазину, його працівників, особливості їх роботи	екскурсія до магазину, спостереження за роботою його працівників. Бесіда про відповідальне ставлення працівників до своєї праці.

		(ввічливість, доброзичливе ставлення до покупців, знання товару, відповідальне ставлення до роботи); виховувати інтерес та повагу до праці дорослих, ввічливість	
	Школа	Навчити дітей реалізовувати і розвивати сюжет гри, спираючись на раніше отримані знання. Формувати вміння само оцінювати відповідальність.	Бесіда про обов'язки учнів у школі, про їх поведінку, відношення до уроків, до вчителя.

Сюжетно-рольові ігри проаналізували, виділили які саме показники відповідальності вони виховують, яка мета їх використання. Тексти сюжетно-рольових ігор подані у додатку Ж.

У сюжетно-рольовій грі дитина несе відповідальність за чітке дотримання правил гри, за якісне виконання взятої на себе ролі, що сприяє творчому розгортанню сюжету гри. Для виховання відповідальності у дітей засобом сюжетно-рольової гри, необхідно, щоб у дитини виникло бажання грати в нею, дотримуватися правил гри, мати дружні відносини в колективі однолітків. Дитина повинна бути зацікавленою у розгортанні сюжету намагатися уникнути конфліктів, якщо вони виникають у ході гри. Відповідальне відношення дошкільників до виконання ролі, дотримання правил гри забезпечує їм емоційне задоволення і викликає бажання продовжувати її далі. Тому, організуючі ігрову діяльність дітей ми намагалися спочатку підвищити показники емоційно-мотиваційного критерію, зацікавленням дошкільників грою. Для того, щоб зацікавити дітей грою, ми підібрали ігри, які пов'язані з професією їх батьків: продавець, водій, моряк, бібліотекар, лікар тощо. Крім того, перед проведенням гри ми проводили з

дітьми бесіди, екскурсії, читали дитячі твори. Так, перед проведенням гри «Моряки-рибаки» провели бесіду про працю моряків, діти зробили висновки про важливість дружних відносин між членами екіпажу. Також був переглянутий мультфільм «Лунтик. День моряка», який допоміг дітям більше дізнатися про нелегкий труд моряків. Перед проведенням гри «Бібліотека», ми провели екскурсію в бібліотеку, де мама Насті Г. розповіла дітям про важливість професії бібліотекаря, діти спостерігали за роботою бібліотекаря, поведінкою відвідувачів, свої спостереження вони відобразили пізніше у грі.

Про відповідальність професії листоноші дітям розповіла мама Ані В. Під час проведення екскурсії на пошту, дошкільники спостерігали за роботою працівників пошти, вони виявили зацікавленість як газети, журнали, потрапляють до передплатників. Граючи у цю гру, діти відчували власну відповідальність за своєчасну доставку кореспонденції.

Близькою до власного досвіду була гра «Дитячий садок». Діти щоденно спостерігають за роботою вихователя, його помічників, музичного керівника, інструктора з фізичного виховання, медичної сестри, нянечки, кухаря, прачки. Вони розуміють всю важливість їх праці. «Якщо не буде вихователя з помічником, тоді хто нас буде вчити, з ким ми будемо ходити на прогулянку? (Адам К., Дмитро В., Кіра Х., Ліза Г., Настя Б.). «Завдяки кухарю ми маємо смачні сніданки та обіди» (Назар Н., Софія Т., Сергій К.). «Музичний керівник розучує з нами пісні, танці, щоб свято пройшло весело» (Артем С., Саша А., Ліза Г., Валерія А., Аня В.). Розігруючи дану гру, діти відповідально віднеслися до виконання своїх ролей: Настя Г. виявила бажання бути вихователем. Вона приймала дітей до садка, своєчасно запрошувала їх до сніданку, проводила заняття з малювання, конструювання. Старалась, щоб діти навчилися чомусь новому, про щось дізналися. А Софія Т. була кухарем, вона питала дітей, що їм приготувати на обід, що вони більше люблять. Намагалася, щоб обід був приготовлений своєчасно, була дуже задоволена, коли діти їй дякували за смачний обід. Аня В. виконувала роль музичного керівника, вона також відповідально до виконання своєї ролі: підготувала нові

віршики для своїх вихованців, пісні, вивчили нові лічилки для проведення занять з фізкультури, які проводив інструктор з фізичного виховання – Макар Х. Макар щоб зацікавити дітей ранковою гімнастикою, підібрав новий комплекс гімнастичних вправ і розучив їх з дітьми. Мілана О. ретельно стежила за чистотою білизни: прала її, сушила, гладила, вона виконувала роль прачки, а Кіра Х. стежила за чистотою підлоги, вікон та дверей, допомагала прибирати посуд зі стола після обіду – вона виконувала роль няні. Решта дітей виконували вказівки вихователя та його помічника, допомагали няні. Всі діти ладили між собою, намагалися уникати конфлікти, які, в основному, були пов'язані з вибором ролей і їх обігранням. Настя Б. вважала, що Кіра Х. недостатньо чисто помила підлогу, зробила зауваження. Кіра образилася на подругу. Уникнути конфлікту допомогла Настя Г. – вихователь, яка запропонувала дітям допоїти няні навести порядок у групі. Діти з радістю погодилися на допомогу. Отже, дана гра сприяла вихованню відповідальності за якісне виконання взятої на себе ролі, вихованню дружних відносин, вмінь уникати конфлікти у колективі, викликала бажання наслідувати дії дорослих. Сподобалася дітям сюжетно-рольова гра «Подорож по залізниці». Спочатку ми ознайомили дітей з працею залізничника і людей, які працюють на залізничних вокзалах: начальника вокзалу, касира, машиніста, чергового по вокзалу, міліціонера, обхідника шляхів, зв'язківця. Діти виявили жвавий інтерес до даних професій, оскільки більшість із них любить подорожувати. Ми прочитали дітям казку Ш. Рента «Один день із життя тварин-залізничників», в якій розповідається про Декстера і його дідуся, які побожнюють поїзди. У свої поїздках вони знайомилися з іншими тваринами, а коли пасажери потрапляли у халепу, дідусь брав на себе відповідальність за керування поїздом і допомагав тваринам дібратися до моря!

Для проведення гри діти із конструктора побудували вокзал, поїзд, залізницю і почали гру. Пасажирами поїзда були іграшкові тварини. До своєї діяльності діти віднеслися відповідально. Павло Б. радів Матвію Б. як краще зробити вокзал, він повинний бути великим і просторим, щоб в ньому можна

було розмістити багато пасажирів. А Макар Х. зробив зауваження Кирилу Ш., що той робив міцніше залізницю, адже потяг важкий, може статися аварія. Як бачимо, дошкільники взяли на себе відповідальність за пасажирів.

Розширити уявлення дітей про обов'язки співробітників зоопарку допомогла гра «Зоопарк» Майже всі діти побували у зоопарку, тому вони зацікавлено розповідали про тварин, що у ньому мешкають, чим вони живляться. Ми, у свою чергу, розповіли їм про обов'язки директора зоопарку, його служителів, ветеринара, екскурсовода. Микола Б. виявив бажання відповідати за здоров'я тварин – взяв на себе роль ветеринара. Матвій Б. виконував роль директора зоопарку, він побажав відповідати за роботу всього зоопарку, турбуватися про всіх тварин. Мілана О. любить слухати оповідання, казки, дивитися пізнавальні мультфільми про тварин, тому вона обрала себе роль екскурсовода і розповідала про тварин відвідувачам зоопарку. Софія Т. сказала, що вона добре вміє рахувати, тому буде виконувати роль касира, Дмитро В. любить дома доглядати за свійськими тваринами, тому обрав роль служителя зоопарку. Кожна дитина намагалася як можна точніше відтворити дії працівників зоопарку, їх тварини були своєчасно на кормлені, їх клітки – вичищені, черги за білетами не було – касир швидко продавала білети. Відвідувачі отримали цікаву інформацію про тварин від екскурсовода та відповіді на всі свої запитання. У додатку К наведено заняття для підготовки дітей до гри «Зоопарк». Спочатку ми провели бесіду про тварин, про працівників зоопарку, потім діти грали вже самостійно.

З професією водія дошкільників ознайомили батьки Кирило С., Девіда М., вони розповіли їм про відповідальність водіїв за пішоходів, за своєчасне доставлення вантажа до пункту призначення. На занятті з читання ми прочитали розповідь Н. Булгакової «Як отримують хліб»

Частіше за всіх дошкільники грали у сюжетно-рольові ігри «Сім'я», «Магазин», «Школа». Граючи в гру «Магазин» діти перейняли від продавця особливості його роботи: ввічливе, доброзичливе відношення до покупця, відповідальність за якість товару. З роботою продавця дітей ознайомили

батьки Насті Б., Софії Т., які працюють у овочевому магазині. Діти-продавці вивчили всі овочі і могли розповісти про їх якості дітям-покупцям.

Виховати відповідальне ставлення до рідних допомогла гра «Сім'я». Перед початком гри ми обговорили про відносини між членами сім'ї, про їх обов'язки; прочитали казки В. Сухомлинського «Хто кого веде до дому», «А серце тобі нічого не наказало?», «Образливе слово», провели бесіди за змістом прочитаного. Казки допомогли дітям зрозуміти, що діти відповідають за своїх батьків, не можна їх ображати, треба турбуватися про них, допомагати. Дітям було запропоновано обіграти сценки «Малюк прокинувся», «Йдемо в гости», «Приготуємо обід малюку», зібрати ляльку на прогулянку, відсвяткувати її день народження. Всі діти були задіяні в цих сценках, досвід їх обігравання знадобився дітям під час гри у школу. Діти самостійно розподілили обов'язки усіх членів сім'ї: діти з татом ходили в магазин, щоб купити шкільні посібники, зошити, олівці тощо. Мати готувала обід, проводжала дітей в школу, доглядала малюка. У школі діти малювали, рахували, розв'язували задачі, писали палички, розповідали віршики тощо. Діти-учні добре засвоїли відповідальне відношення до навчання, до своїх обов'язків в сім'ї. Вчителька Настя Б. розуміла, що від неї залежить чому навчатися учні-діти, тому вона ретельно готувалася до проведення уроків, допомагала дітям-учням, які не зрозуміли матеріал, робила зауваження, якщо дитина-учень відповідав з місця, не піднімаючи руру.

Отже, зацікавленість сюжетно-рольовою грою допомогла виховати у дітей експериментальної групи показники емоційно-мотиваційного критерію; проведена робота перед грою (бесіди, екскурсії, читання художніх творів) допомогла дошкільникам засвоїти норми відповідальної поведінки і діяти відповідно їм під час ігрової діяльності, а сама ігрова діяльність підвищила показники поведінково-діяльсного критерію.

Під час проведення формувального етапу дослідження була проведена робота з батьками: ми організували батьківську школу, в якій інформували батьків, щодо виховання відповідальності у дітей з дошкільного віку (додаток

К), проводили круглі столи по обміну між батьками досвідом виховання відповідальності. У куточку батьків ми пропонували їм сценарії сюжетно-рольових ігор для формування відповідальної поведінки у дітей.

Вихователям ми запропонували сценарії сюжетно-рольових ігор, підготовчу роботу до організації гри.

2.3. Результативність запропонованої системи роботи з виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольових ігор

Для перевірки результативності запропонованої системи роботи з виховання відповідальності і дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри був проведений завершальний етап нашого дослідження – контрольний. Метою контрольного етапу дослідження було виявити як змінилися рівні вихованості відповідальності у старших дошкільників порівняно с попереднім, констатувальним, етапом дослідження.

Для досягнення поставленої мети треба було вирішити такі завдання:

- провести повторне анкетування вихователів з метою з'ясування як змінилося їх ставлення щодо виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри;

- виявити рівні вихованості відповідальності за допомогою критеріїв, показників, рівнів і методик, застосованих на констатувальному етапі дослідження;

- порівняти результати контрольного етапу дослідження з констатувальним;

- зробити висновки про ефективність використання сюжетно-рольових ігор як засобу виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.

Першим кроком контрольного етапу було повторне анкетування вихователів. З'ясуємо чи готові педагоги використовувати сюжетно-рольові ігри у процесі виховання відповідальності у дошкільників. Проаналізуємо деякі відповіді вихователів.

Відповідаючи на запитання «Які знання, на Вашу думку, треба давати дітям для формування у них відповідальності?» вихователі дали такі відповіді: 60% вихователів вважають, що треба ознайомлювати дітей з нормами відповідальної поведінки, це на 20% більше ніж на попередньому етапі. 80% педагогів вважають, що необхідно прививати дітям навички поважливого ставлення в першу чергу до рідних, щоб у них формувалось почуття відповідальності за них. Цей показник збільшився на 45% в порівнянні з констатувальним етапом. 50% вихователів вважають, що дітей треба вчити відповідати за свої вчинки, слова (на 25% більше констатувального етапу). 90% педагогів вважають за необхідне ознайомлювати дошкільників з працею дорослих, розповідати про їх службові обов'язки, яке значення має певна професія для людства, для чого треба бути відповідальним за доручену справу тощо. Отже, педагоги в основному правильно розуміють, якими знаннями повинні оволодіти дошкільнята, щоб у них сформувалась відповідальна поведінка.

Змінилися і погляди вихователів щодо методів виховання відповідальності. На 30% збільшилась кількість педагогів, які стали використовувати сюжетно-рольові ігри в цьому процесі поряд з традиційними методами (бесідою, розповіддю, поясненням). Педагогів, які залучають дітей до оцінки вчинків, поведінки однолітків, збільшилось на 20%. 50% використовують ситуаційні задачі, сюжетні картинки морального спрямування. Як бачимо, більшість педагогів стало використовувати сюжетно-рольові ігри в процесі виховання відповідальності у дошкільників.

Повторне анкетування педагогів показало, що всі вони стали систематично використовувати сюжетно-рольові ігри в процесі виховання відповідальної поведінки, демонструвати зразки прояву відповідальності на прикладі героїв художніх творів, вчинків однолітків тощо.

Частіше вихователі організують такі ігри з дошкільнятами як «Лікарня», «Сім'я», «Школа», «Магазин», «Дитячий садок» та інші. Асортимент ігор збільшився у 20% педагогів. Усі 100% вихователів відмітили зміни у поведінці

вихованців: вони стали більш відповідально ставитися до своїх обов'язків, до доручень дорослих, до рідних та однолітків. Діти виконують свої обіцянки друзям, дорослим, батькам тощо.

Як показало повторне анкетування вихователів, усі вони вважають, що сюжетно-рольова гра сприяє формуванню відповідальної поведінки дошкільників, тому вони стали використовувати їх систематично.

Наступним кроком контрольного етапу дослідження було повторне виявлення показників рівнів сформованості відповідальності у дітей експериментальної і контрольної груп.

Результати повторного діагностування дошкільників за когнітивним критерієм подані у таблиці 2.6 і діаграмі на рис. 2.5.

Таблиця 2.6

Показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
контрольний	ЕГ- 25	44%-	56%	0%
	КГ- 25	32%	52%	16%

Дані таблиці 2.6. свідчать про те, що показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ групи підвищились: високого рівня досягло 44% вихованців ЕГ та 32% – із КГ. Діти з високим рівнем дали правильне визначення відповідальності. До відповідальної поведінки вони віднесли відношення до праці (Ліза Г., Настя Б, Сергій К.), до батьків (Ваня Г., Микола Б., Настя Б., Назар Г., Тарас Ч. та інші), уміння виконувати обіцянки, дотримуватись свого слова (Матвій Б., Кіра Х., Мілана О.) Діти, які досягли високого рівня, добре ознайомлені з правилами відповідальної поведінки. Вони не тільки виділили ці правила у запропонованих ситуаціях, але й

пояснили, чому вони так вважають. На 12% більше дітей виділили правило: «ніколи не обіцяй, якщо не зможеш виконати справу». Діти засудили Оленку із першої ситуації, яка пообіцяла намалювати Мишку машину, хоча не могла її малювати. Таку поведінку Оленки дошкільнята назвали безвідповідальною і розповіли, що в цій ситуації вони б чесно зізналися, що можуть красиво малювати лише будиночок. Із другої ситуації діти з високим рівнем засудили вчинок Микити, який не попередив дідуся і не попросив друзів допомогти йому виліпити кошеня. Діти вивели правило «Якщо не можеш виконати доручення – попередь про це або звернись за допомогою до друзів». 16% дітей засудило поведінку Дмитра із третьої ситуації, який пообіцяв Марійці пограти з ній в пісочниці, але загрався у футбол з друзями і забув про свою обіцянку. Ліза Г., Макар К. сказали, що на місці Дмитра, вони б визнали свою неправоту, вибачились перед Марійкою і після обіду пішли би з ній грати в пісочницю. Із цієї ситуації діти сформулювали таке правило відповідальної поведінки: «Якщо не виконав свою обіцянку, скажи, що не прав і вибачся». 44% дошкільників з високим рівнем засудили:

- поведінку Мишка із 4 ситуації, який не довів справу до кінця («Завжди доводи справу до кінця»);

- Віки із 5 ситуації, яка намалювала портрет подруги абияк, бо вона не хотіла його малювати («Доручену справу треба виконувати завжди якісно»);

- Стасика, який переклав доручену справу намалювати малюнки осені для виставки на свого молодшого братика, а сам тим часом дивився мультфільми («Виконуй взятую справу сам, не перекладай її на інших»);

- Кості, який одночасно взявся виконувати дві справи, в наслідок чого його малюнки вийшли неакуратними і батькам не сподобалися («Не роби дві справи одночасно»);

- Олі з Дімою, які посварилися і не зробили подарунок музичному керівнику («Навіть ви посварилися – доведи справу до кінця»).

Діти з високим рівнем сформованості відповідальності завжди переживали за успішне виконання завдання, вони відчували задоволення,

якщо справа завершена успішно і незадоволення, якщо щось помішало їм успішно завершити розпочату справу. Також ці діти гостро переживали, якщо їх результати були оцінені однолітками не достатньо високо, про це засвідчило продовження третьої історії, в якій дівчатка вважали, що у кожній виріб вийшов більш красивішим, і більш схожим на зразок. «Мій виріб краще, він більш схожий на зразок, а ти свого ведмедика зробила красивим, але не за зразком. Його вихователька не схвалить».

Діти, зі середнім рівнем сформованості відповідальності за когнітивним критерієм (56% – ЕГ, 52% – КГ) дали визначення поняття «відповідальність» після навідних запитань експериментатора. Вони вважають, що «відповідальність», це здатність виконувати свої обіцянки, вміння вибачитися, якщо поступив некрасиво, турбота про рідних, якісне виконання доручених справ тощо. Визначаючи норми відповідальної дитина, вони правильно оцінили усі ситуації, але не змогли сформулювати правило відповідальної дитини. Наприклад, Павло Б., Артем С., Тарас Ч. осудили персонажів запропонованих ситуацій, але деякі правила відповідної поведінки вони сформулювати не змогли (*«коли взявся за справу – виконай її якісно», «якщо посварився з напарником все одно виконай справу до кінця»*). Не всі діти самостійно могли пояснити як би вони вчинили в цієї ситуації. Потребували діти допомоги і під час проведення бесіди за змістом казки В. Сухомлинського «Яблуко і світанок».

Дітей з низьким рівнем сформованості відповідальності за когнітивним критерієм було виявлено 16% в контрольній групі, в експериментальній групі таких дітей не виявлено. Кількість дітей, які не справились з діагностичними завданнями значно зменшилась. В основному це були діти, які часто хворіли і не відвідували ЗДО. Ці дошкільники не можуть пояснити, що означає слово «відповідальність», із 9 запропонованих ситуацій вони змогли оцінити лише 2-3, але сформулювати правило відповідальної поведінки вони не змогли. Під час проведення бесіди «Якою повинна бути відповідальна людина» вони також потребували значної допомоги експериментатора.

Таким чином, рівень сформованості відповідальності за когнітивним критерієм у дітей ЕГ та КГ знаходиться на середньому рівні (56% – ЕГ, 52% – КГ), значно підвищився високий рівень: в експериментальній групі він складає 44%, в контрольній – 32%. Дітей з низьким рівнем відповідальності за даним критерієм в ЕГ не виявлено, в КГ таких дітей 16%.

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту представлено на діаграмі (рис. 2.5).

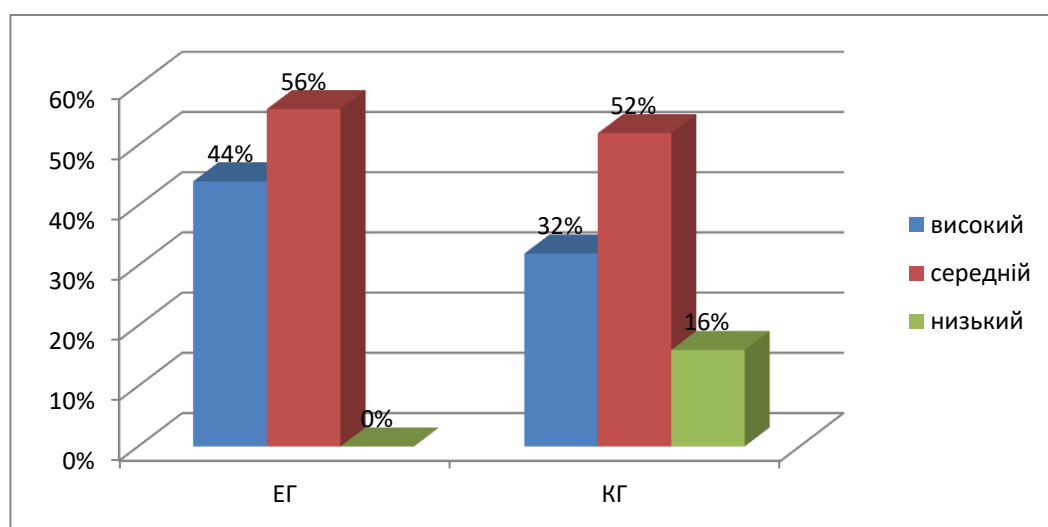

Рис. 2.5. Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту

Дані діаграми на рис. 2.5 свідчать про те, що позитивні зміни у рівнях сформованості відповідальності відбулися в обох групах, але у дітей експериментальній групі вони сформовані краще.

Повторне визначення рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі дослідження представлені у таблиці 2.7

Таблиця 2.7.

**Показники рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за
емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі
дослідження**

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
контрольний	ЕГ - 25	36%	56 %	8 %
	КГ - 25	28%	52 %	20 %

Дані таблиці 2.7. свідчать про те, що високий рівень сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм виявлений у 36% дітей ЕГ та 28% – КГ. Виконуючи інтерактивну вправу діти з високим рівнем яскраво проявляли свої емоції, вони осудили вчинок Мишка, який зломив споруду, призначену для малюків. Діти переживали за успішне виконання справи, намагалися виконати справу так, щоб отримати схвалення дорослого або однолітка як в історії з Сашком, якому було доручено вирізати пташок з паперу: він старався виконати справу якісно і отримати схвалення від вихователя. У разі успішного виконання справи діти відчували задоволення, якщо ж у них щось не вийшло, то вони гостро переживали невдачу.

Спостерігаючи за дітьми ми помітили, що вони прагнуть дотримуватися норм відповідальної поведінки: вказівки вихователя виконують одразу після їх отримання, якісно виконують доручену справу, після гри одразу збирають іграшки і ставлять у відведене до них місце. Так, Кіра Х., Ліза Г., Настя Б. швидко зібрали іграшки, перевірили чи правильно вони їх склали і чи на своє місце їх поставили.

Таким чином, діти, віднесені до високого рівня сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм, яскраво проявляли свої емоції, прагнули до відповідальної поведінки без нагадування вихователя, контролювали якість виконання справи.

Більшість дітей ЕГ і КГ залишилося на середньому рівні сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм (56% ЕГ, 52% – КГ). При повторному діагностуванні вони потребували навідних запитань з боку експериментатора, ми помітили, що їх мало турбувала оцінка дорослого або однолітків результатів виконання справи, доручення. Також вони не відчували особливого задоволення, якщо справа завершена успішно та якісно (Кирил Г., Матвій Б., Сергій К.). Із проведеного спостереження ми зробили висновок, що ці діти прагнуть до відповідальної поведінки лише після другого або третього нагадування вихователя. Наприклад, Саша А., Сергій К., Микола Б. будували будівлю до тих пір, поки експериментатор не нагадав їм збирати іграшки другий раз. Тоді вони покидали іграшки в коробку, поставили її на полицю, де було вільне місце і побігли снідати. Оцінюючи вчинки однолітків, зображених на сюжетних картинках, вони проявляли емоцій не досить яскраво, тому важко було судити як вони відносяться до певного вчинку (Діма В., Саша К., Полина Б, Ваня К. та інші). Таким чином, діти з середнім рівнем сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм, не достатньо яскраво проявляли свої емоції, прагнули до відповідальної поведінки з другого або третього нагадування експериментатора, не могли проконтролювати виконання справи.

На низькому рівні сформованості відповідальної поведінки за емоційно-мотиваційним критерієм залишилося 8% дітей ЕГ та 20% – КГ. Спостереження за дітьми показало, що вони дуже стримані, не проявляють свої емоції при успішному виконанні справи або в разі невдачі. Оцінюючи вчинки однолітків на сюжетних картинках, вони давали однозначні відповіді, не змогли пояснити чому саме так вважають. Під час бесіди вони потребували значної допомоги експериментатора. Ваня Г., Назар Н., Сергій К., Девід М. не прагнуть до відповідальної поведінки, вони не беруть до уваги слова вихователя, продовжують свою справу (конструювали гараж для машинки), лише коли всі діти сіли за столи снідати, вони кинули іграшки і побігли до столу.

Отже, на контрольному етапі експерименту виявлено 8% дошкільників ЕГ та 20% – в КГ, у яких не сформована відповідальність. Діти не проявляють почуття задоволення від виконання справи, вони стримують свої емоції, не прагнуть до відповідальної поведінки.

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі експерименту подані у діаграмі (рис. 2.6).

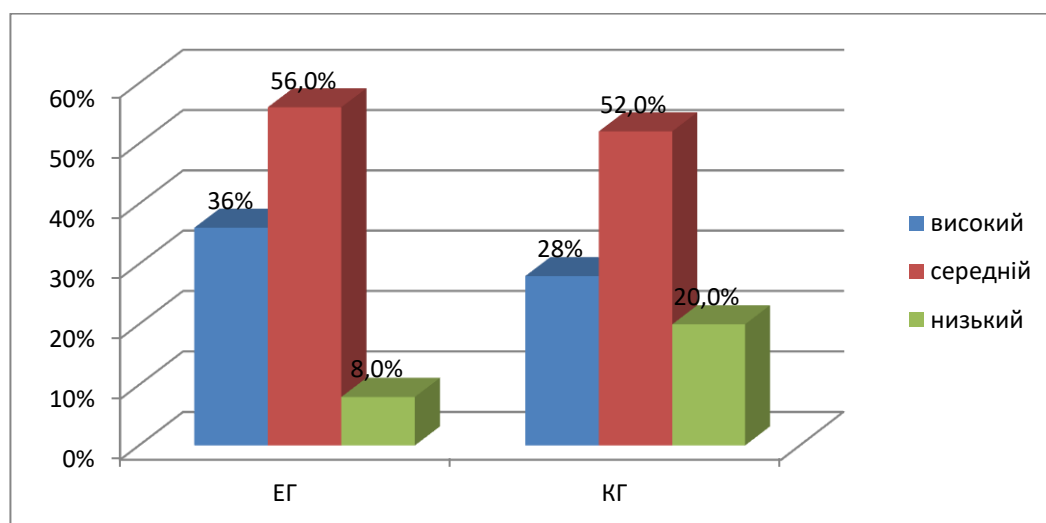

Рис. 2.6. Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі експерименту

Як свідчать дані діаграми, позитивні зміни у рівнях сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм відбулися в обох групах.

Повторне виявлення показників рівнів сформованості відповідальної поведінки у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм подані у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Показники рівня сформованості відповідальної поведінки у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на контрольному етапі дослідження

Етапи експерименту		Рівні		
		Високий	Середній	Низький
контрольний	ЕГ - 25	32%	60 %	8% %
	КГ - 25	16%	72 %	12% %

Повторне виявлення рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм показало, що показники значно покращилися. Високий рівень сформованості підвищився до 32% в ЕГ та 16% в КГ. Виявляючи спрямованість відповідальності дитини за свої вчинки і дії ми з'ясували, що ці діти при розв'язування конфліктних ситуацій намагалися взяти відповідальність на себе: «Якщо я запізнився у дитячий садок на сніданок, я вибачусь і скажу, що так більше не повториться» (Макар Х., Сергій К., Ліза Г.); «Якщо я під час репетиції до свята став не на своє місце, я вибачусь, скажу, що запам'ятав де воно і попрошу нагадати мені (Кіра Х., Настя Б., Настя Г.). Гра «Чарівник» виявила вміння цих дітей турбуватися про інших, співчувати їм, наявність прагнення відповідати за когось: У грі «Чарівник» ці діти показали вміння турбуватися про інших, співчувати їм, виявили бажання за когось відповідати, а саме: «Якщо я був би чарівником, я би турбувався про тварин» (Сергій К.), «А я хочу допомагати літнім людям» (Ліза Г., Настя Б.). Діти можуть оцінювати власну відповідальність. Виконуючи тест «Драбинка» вони помістили себе на середню драбинку; адекватно оцінив свою відповідальність, дали обґрунтовану відповідь на своє рішення, пояснив чому саме на цю драбинку вони поставили себе. Так, Ліза Г. пояснила, що вона завжди намагається своєчасно виконати доручення, якісно виконати доручену справу, але вона може забути про обіцянку, якщо її хтось

відволіче. Наприклад, вона забула принести олівці подрузі, тому що грала з молодшим братиком, поки мама ходила в магазин за молоком, а потім побігла до подруги. А Настя Б. поставила себе на високу драбинку, пояснив, що вона ніколи не забуває про свої обіцянки і швидко виконує доручені справи.

Таким чином, діти з високим рівнем сформованості відповідальної поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм намагаються завжди виконувати свої обіцянки, беруть відповідальність на себе, якщо винні, здатні адекватно оцінити свою відповідальність з наведенням прикладів, виявляють бажання за когось відповідати, турбуватись.

Більшість дітей ЕГ (60%) і КГ (72%) залишилася на середньому рівні сформованості відповідальності за даним критерієм. Ці діти іноді порушують норми відповідальної поведінки, не завжди контролюють свою поведінку. Гра «Чарівник» виявила, що вони вибірково здатні проявляти турботу і співчуття до оточуючих, у них не завжди виникає бажання бути для когось.

Розв'язування конфліктних ситуацій показало, що діти намагаються перекласти свою відповідальність на інших. Так, Сергій К. розв'язуючи першу ситуацію, дав таку відповідь: «Я б сказав вихователю, що мені цей малюнок більше подобається, він у мене краще виходить», а при розв'язанні другої ситуації ми отримали від нього таку відповідь: «Я не полив квіти, тому що в цей день не було води». Діти цього рівня зробили самооцінку своєї відповідальності, але пояснили чому вони себе туди помістили, але не навели приклади власної відповідальної поведінки. Так, Валерія М. сказала, що поставила себе на середню драбину, тому що може забути про доручення, наприклад, вона забула полити квіти, мамі прийшлося нагадувати про це. А Ваня Г. забув сходити у магазин за печивом, тому чай пили з хлібом.

Отже, діти з середнім рівнем сформованості відповідальності за поведінково-діяльнісним критерієм не завжди беруть відповідальність на себе, іноді перекладають її на інших; вони іноді забувають про свої обіцянки, тому потребують нагадування. Діти цього рівня адекватно оцінюють свою

відповідальність, але їм важко навести приклади власної відповідальної поведінки.

Контрольний етап експерименту виявив, що на низькому рівні залишилося 8% дітей експериментальної та 12% дітей контрольної групи. Дослідження за методикою «Чарівник» показало, що ці діти не здатні турбуватися про інших, співчувати їм, не виявляють бажання відповідати за когось. Вони не здані взяти відповідальність на себе, у разі невдачі перекладають її на інших. Наприклад, Артем С. пояснив 4 ситуацію тим, що він запізнився у дитячий садок тому, що його затримав старший брат, який поклав свої речі не на свої місця, тому не зміг швидко зібратися; Іван Г. пояснив, що він став не на своє місце тому, що його попросив друг стати поруч з ним. Діти з низьким рівнем відповідальності не здатні адекватно оцінили свою відповідальність, вони її звичайно завищують. Так, Іван Г., Артем С. поставили себе на верхню драбинку, але пояснити свою дію вони не змогли, також не навели прикладів своєї відповідальної поведінки.

Отже, діти з низьким рівнем сформованості відповідальної поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм перекладають відповідальність із себе на інших, не виявляють прагнення за когось відповідати, турбуватися, свою відповідальність оцінюють неадекватно.

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на контрольному етапі експерименту представлені на діаграмі (рис. 2.7).

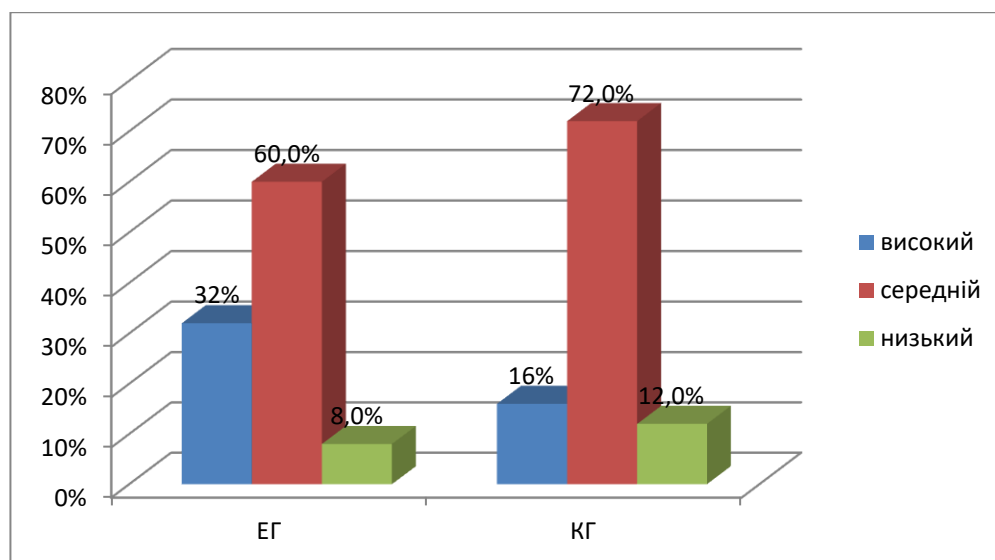

Рис. 2.7. Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на контрольному етапі експерименту

Дані діаграми на рис. 2.7. засвідчили позитивні зміни у рівнях сформованості відповідальної поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм у дітей експериментальної і контрольної груп.

Середньоарифметичні показники рівнів сформованості відповідальності в дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі дослідження відображені на діаграмі (рис. 2.8).

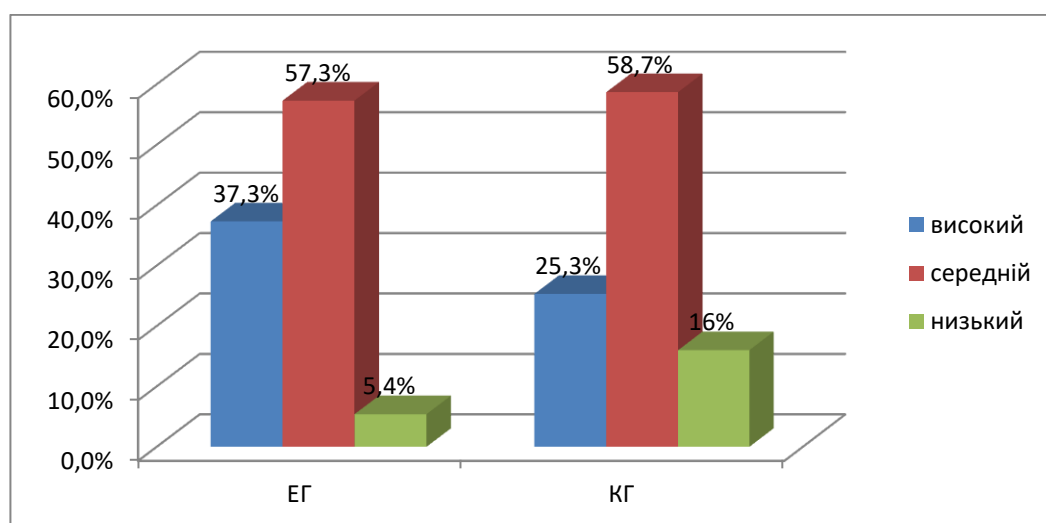

Рис.2.8. Середньоарифметичні показники рівнів сформованості відповідальності в дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі дослідження

Отже, дані діаграми на рис. 2.8. свідчать про те, що високого рівня сформованості відповідальності на контрольному етапі дослідження досягло 37,3% дітей ЕГ та 25,3% – КГ, середній рівень виявлений у 57,3% дітей ЕГ та 58,7% – КГ, на низькому рівні залишилося 5,4% дітей ЕГ та 16% – КГ.

Останнім кроком контрольного етапу експерименту було порівняння результатів констатувального і контрольного етапів (рис. 2.9).

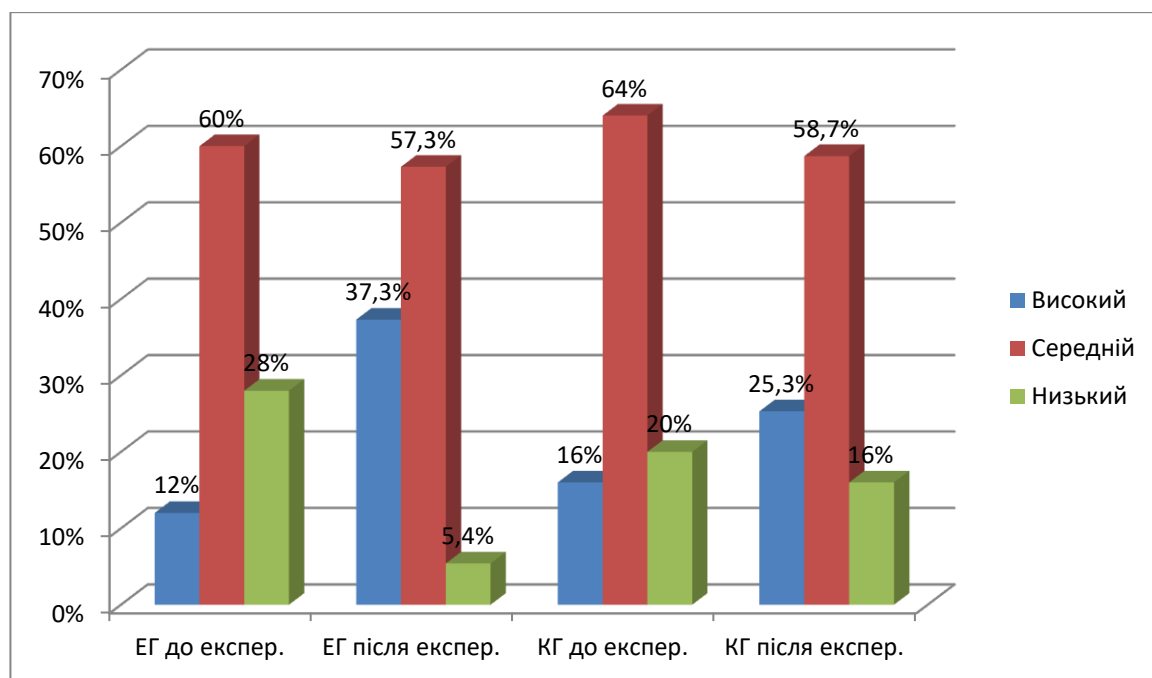

Рис. 2.9. *Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей ЕГ та КГ контрольного етапу експерименту з констатувальним*

Порівняння показників рівнів сформованості відповідальності у дітей експериментальної і контрольної груп контрольного етапу експерименту з констатувальним засвідчило зростання показників високого рівня в ЕГ на 25,3%, в КГ – на 9,3%, показники середнього рівня у дітей ЕГ зменшились на 2,7%, в КГ – на 5,3%, показники низького рівня в ЕГ зменшились на 22,6%, в КГ – на 9,3%. Отже, отримані дані свідчать про ефективність використання сюжетно-рольової гри у процесі виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.

Висновки до 2 розділу

Для перевірки впливу сюжетно-рольової гри на виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку був проведений педагогічний експеримент на базі ЗДО «Зірочка» та «Ромашка» м. Глухова Сумської області. В експерименті взяло участь 50 дітей старшого дошкільного віку та їх вихователі. Для проведення експерименту були визначені критерії (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-діяльнісний) та їх показники згідно з вимогами Базового компоненту дошкільної освіти. Для кількісного оцінювання вихованості відповідальності розроблені три рівні: високий, середній, низький, підібрані діагностичні методики до кожного показника.

На констатувальному етапі дослідження проведено анкетування вихователів. Визначено, що вихователі проводять роботу з виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку, але сюжетно-рольові ігри з цією метою використовують епізодично.

Діагностування дітей на першому етапі дослідження виявило переважно середній рівень сформованості відповідальності у дітей експериментальної (56%-64%) і контрольної груп (52%-60%). Тому, для підвищення рівнів сформованості відповідальності у дітей експериментальної групи була розроблена система роботи, яка полягала у використанні сюжетно-рольових ігор на заняттях та у самостійній діяльності дітей. Перед проведенням певної гри з дітьми була проведена підготовча робота: екскурсії, бесіди, перегляд мультфільмів, читання дитячих творів. Контрольний етап дослідження підтвердив результативність проведеної роботи: у дітей експериментальної групи за час проведення експерименту відбулися суттєві зміни: високий рівень сформованості показників відповідальності в ЕГ збільшився на 25,3%, показники середнього рівня – зменшились на 2,7%, низького рівня – зменшились на 22,6%. У дітей КГ відбулися незначні зміни: від 2,7% до 9,3%.

Таким чином, отримані дані свідчать про ефективність використання сюжетно-рольової гри у процесі виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ

За результатами проведеного дослідження надаємо рекомендації вихователям, щодо ефективного виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку:

1. Добираючи сюжетно-рольові ігри дотримуйтесь наступних вимог:
 - урахуйте наявний рівень сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку;
 - підбирайте цікаві і зрозумілі за змістом сюжетно-рольові ігри;
 - систематично і послідовно використовуйте сюжетно-рольові ігри у процесі формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.
2. Розробляючи план роботи з виховання відповідальності у дошкільників, добирайте сюжетно-рольові ігри, яка поглиблюють, уточнюють знання дітей щодо норм відповідальної поведінки.
3. Надавайте перевагу сюжетно-рольовим іграм, які привчають дітей дотримуватися правил і норм відповідальної поведінки, а саме: «Лікарня», «Зоопарк», «Сім'я», «Школа», «Бібліотека», «Пошта», «Дитячий садок», «Магазин» тощо.
4. Проводьте з дітьми підготовчу роботу до проведення гри: екскурсії, читання художніх творів, перегляд мультфільмів, бесіди за прочитаним, переглянутим та ін.
5. Використовуйте діагностичний матеріал, поданий у додатках Б, В, Д для виявлення рівнів сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.
6. Використовуйте сюжетно-рольові ігри, заняття, які подані у додатку Ж, К для виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У процесі виконання наукового дослідження розв'язані наступні завдання:

Проаналізовані літературні джерела з проблеми виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольової гри. Встановлено, що проблемі виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку присвячено багато сучасних наукових досліджень, а саме: О. Дробницького, В. Франклі, І. Беха, О. Запорожця, Ж. Піаже та інших.

Визначено сутність поняття «відповідальність». Встановлено, що у сучасній літературі науковці трактують відповідальність як сукупність об'єктивних вимог у вигляді моральних принципів, норм, що виражають суспільну необхідність. З психологічної точки зору відповідальність характеризує ставлення особистості до людей і визначає її як системну якість, завдяки сформованості якої людина стає здатною усвідомлювати віддалені наслідки своїх вчинків, у неї розвивається висока сензитивність до моральних ситуацій .[

Встановлено, що в процесі виховання відповідальності необхідно враховувати особливості дітей старшого дошкільного віку, які пов'язані з розвитком емоційних почуттів. Враховуючи особливості, засобами виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку можна вважати доручення, трудову діяльність, сюжетно-рольові ігри тощо.

Теоретично обґрунтовано і практично доведено ефективність використання сюжетно-рольової гри у процесі виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку. Встановлено, що у сюжетно-рольових іграх діти відображають трудову діяльність дорослих, стосунки між людьми, суспільну сутність їхньої діяльності. Конкретні взаємини між персонажами гри можуть бути різними: співпраця, взаємодопомога, турбота одне про одного, що сприяє формуванню відповідальності у старших дошкільників.

Для практичного доведення ефективності використання сюжетно-рольової гри у процесі виховання відповідальності визначено критерії і показники вихованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку, розроблені рівні вихованості відповідальності. На констатувальному етапі дослідження виявлено середній рівень сформованості відповідальності у дітей експериментальної і контрольної груп за всіма критеріями (52%-64%). На формувальному етапі була проведена система роботи з підвищення рівня вихованості відповідальності у дітей експериментальної групи. Сюжетно-рольові ігри проводили за складеним планом послідовно і систематично на заняттях, у самостійній діяльності. Перед проведенням гри проводилась попередня робота: екскурсії, читання художніх творів, перегляд мультфільмів, бесіди з участю батьків.

Контрольний етап дослідження підтвердив ефективність проведеної роботи: у дітей експериментальної групи рівень вихованості відповідальності підвищився на 25,3%, у дітей контрольної групи – на 9,3%. Таким чином, сюжетно-рольова гра є ефективним засобом виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку. Отже, завдання виконані, гіпотеза доведена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. Самостійність – потреба, вибір, і право дитини. *Дошкільне виховання*. 2021. №10.
2. Артемова Л. В. Театр і гра. Київ : Академвидав, 2002. 214 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти. URL : <https://mon.gov.ua> › osvita (дата звернення 20.04.21).
4. Басюк Н. А. Формування почуття відповідальності у молодших школярів: дис. / Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2005. 294 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
6. Бех І. Д. Відповідальність особистості як мета виховання. *Початкова школа*. 1994. № 9–10.
7. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 1. С 76–89.
8. Бех І. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини. *Педагогіка толерантності*. 2011. № 2 (16). С. 16–21.
9. Беленька Г. В., Богінч О. Г., Богданець-Білоskalенко Н. І. Дитина : освітня програма для дітей від 2 до 7 років. 2016. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/osvitnya-programa-ditina-nmc.pdf>. (дата звернення 20.04.21).
10. Божович Л. М. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва : Наука, 1988. 620 с.
11. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. Київ : Рад. Школа, 1979. 48 с.
12. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підручник для педагогів. Київ: Школяр, 1999. 385 с.
13. Виховання дошкільників в праці / Ред. З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, Н. М. Кот. Київ, 1997. 212 с.

14. Виготський Л. С. Гра і її роль у психічному розвитку дитини. *Питання психології*. 1966. № 6. С. 62–68.
15. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. Київ: Рад. школа, 1976. 269 с.
16. Гураєва Т. Формуємо відповідальність у дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 5. С. 19-29.
17. Дубровина И. В., Лисина М. И. Возрастные особенности психологического развития детей. Москва : Здоровье, 1982. 338 с.
18. Ельконін Д. Б. Психологія гри. Москва : ВЛДДОС, 1999.
19. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Тернопіль: Богдан, 2002. 112 с.
20. Закон України «Про дошкільну освіту». *Урядовий кур'єр*. 2001. № 144. С. 1–9.
21. Замелюк М. Дозвольте дітям гратися! Роль дорослого в розгортанні вільної дитячої гри. *Палітра педагога*. 2021. №5-6.
22. Запорожец А. В. Психология. Москва : Академия, 2003. 154 с.
23. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Изд-во УРАО, 1998. 320 с.
24. Йонас Ганс. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / *Das Prinzip Verantwortung. Versuche einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
25. Бим-Бад Б. М. Лекции Иммануила Канта «О педагогике»: URL : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1806&binn_rubrik_pl_articles=155 (дата звернення 24.04.21).
26. Карасьова К. В., Піроженко Т. О. Самодіяльні ігри дитини. Київ: Шк. світ, 2011. 128 с.
27. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посібник. Вид. 2-е, випр. и доп. Київ: Академія, 2007. 280 с.
28. Климова К. А. О формировании ответственности у детей 6-7 лет. В кн. : *Формирование коллективных взаимоотношений у детей старшего дошкольного возраста*. Москва : Педагогика, 1988. С. 328-353.

29. Колесник А. Г. Моральне виховання дошкільників: сучасний аспект. Одеса, 2009. 192 с.
30. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Київ: Світич, 2009. 208 с.
31. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія. Київ: Стилос, 2000. 336 с.
32. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному дитинстві : навч. посібн. для вищ. навч. закладів. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
33. Кудикіна Н. В. Гра: феноменологічна та педагогічна характеристики. *Освітологічний дискурс*. 2010. № 1. С. 20-31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2010_1_4. (дата звернення 10.05.21).
34. Лисенко Н. В., Н. Р. Кирста. Педагогіка українського дошкілля. У 3-х частинах. Ч. 2. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 360 с.
35. Лохвицька Л. В. Скарбниця моралі : програма з морального виховання дітей дошкільного віку. 2014. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey /programaskarbnitsya -moralilokhvitska.pdf>. (дата звернення 25.04.21)
36. Манжуньянова О. Відкриваємо пі церію. Гра-стратегія для дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 2022. №5. С.20-22.
37. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: монографія / Ред.: М. В. Левківський; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2018. 271 с.
38. Нечитайло Т. Шлях до самостійності. *Дошкільне виховання*. 2021. №10. С.16-17.
39. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 320 с.
40. Пиаже Ж.: теория, эксперименты, дискуссия / Под ред. Л. Ф. Обухова и Г. В. Бурменской. Москва : Академия, 2001. 368 с.
41. Піроженко Т., Корнєєва О. Гра дитини. *Дошкільне виховання*. 2021. №5.

42. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Київ, Академвидав, 2004. 345 с.
43. Поніманська Т. І. Формування соціальної компетентності дитини. *Нова педагогічна думка*. 2008. № 2. С. 91–95.
44. Проблема формування соціально відповідальної поведінки та її сутнісні характеристики / О. І. Шилова. *Пробл. інж.-пед. освіти*. 2018. № 21. С. 240-248.
45. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) : у 2 ч. / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років. 2014. 452 с.
46. Психологія відповідальної поведінки: монографія / М. В. Савчин. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. 280 с.
47. Психічний розвиток дитини-дошкільника: метод. посібник / С. Є. Кулачківська, Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк. Київ : Світич, 2014. 75 с.
48. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.
49. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
50. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 280 с.
51. Сабадуха В. О. Філософсько-методологічний аналіз категорії – відповідальність. *Філософія*. 2012. № 1 (115) січень-лютий. С. 166 – 170.
52. Словник психолого-педагогічних термінів і понять. Тернопіль: ТОКІШПО, 2001. 179 с.
53. Сухомлинський В. О. Принципи виховання шкільного колективу. В 5-ти т. Київ, 1976. Т. 1. С. 406–411.
54. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку: Вибр. тв.: В 5 т. Київ: Рад. школа, 1977. Т.5. С. 472–488.
55. Терентьева Н. Лялька знайомить зі світом. *Дошкільне виховання*. № 10. 2017. С. 18–20.

56. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту і методів початкової освіти*: Наук. записки РДП. Вип.8. Рівне, 2009. С.118-121.
57. Фасолько Т. С. Відповідальність як характеристика соціальної компетентності дошкільника. *Нова педагогічна думка*. 2009. № 3. С. 88–90.
58. Фасолько Т. С. Відповідальність – основа моральності. *Дошкільне виховання*. 2009. № 9. С. 9–12.
59. Фасолько Т. С. Психологічні основи формування відповідальності у дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту і методів психології освіти та професійної орієнтації*: Наук. записки РДП. Вип.4. Рівне, 2008. С. 62–65.
60. Фасолько Т. С. Психолого-педагогічні передумови формування моральної відповідальності у дітей дошкільного віку. *Оновлення змісту і методів дошкільної освіти в Україні*: Наук. записки РДП. Вип.5. Рівне, 1999. С.73-79.
61. Філософія: підручник / За заг. ред. М. Горлача, В. Кременя, В. Рибалка. Харків: Консум, 2012. 672 с.
62. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
63. Формування освітніх компетенцій дитини: проблеми, розвиток, супровід: збірник матеріалів II Всеукраїнського науково-методичного семінару для науковців, практичних працівників та студентів (27 березня 2014 року) / [гол. ред. І. П. Рогальська-Яблонська та ін.]. Умань: АЛМІ, 2014. 116 с.
64. Якименко Л. Від людини «діючої» до людини «суспільної». *Дошкільне виховання*. 2008. № 7(804). С. 16–18.
65. Яцух Н. У музеї. Сюжетно-рольова гра для дітей старшої групи. *Дошкільне виховання*. 2021. №4.

Анкета для вихователів

Мета: виявити розуміння вихователями сутності поняття «відповідальність» та засоби її формування у дітей старшого дошкільного віку

Будь-ласка дайте відповіді на наступні запитання:

1. Як Ви розумієте сутність поняття «відповідальність»? _____

2. Як Ви вважаєте чи треба виховувати у дошкільників відповідальність?

3. Які знання, на Вашу думку, треба давати дітям для формування у них відповідальності? _____

4. Які методи Ви використовуєте у процесі виховання відповідальності у дошкільників? _____
5. Які засоби Ви використовуєте у процесі виховання відповідальності у дошкільників? _____
6. Як часто Ви приділяєте увагу вихованню відповідальності у дітей в своїй педагогічній діяльності? _____
7. Чи доцільно використовувати сюжетно-рольові ігри у процесі виховання відповідальності у дітей? _____
8. Які саме ігри Ви використовуєте? Як часто? _____
9. Як змінюється, на Вашу думку, відповідальність дошкільників після проведення сюжетно-рольових ігор?
10. Які труднощі виникають у Вас в процесі виховання відповідальності у дошкільників засобом сюжетно-рольової гри? _____

Додаток Б

Діагностичний матеріал для виявлення рівня сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм

1. Бесіда «Що ти знаєш про відповідальність?».

Мета: виявити уявлення дітей про сутність поняття «відповідальність»

- Як ти розумієш вираз «відповідальна дитина?»
- Що, на твою думку, означає бути за когось відповідальним?
- Як твої батьки вчать тебе відповідальності?
- Як ти вважаєш, чи мають діти відповідати за своїх батьків?

Оцінювання:

Повна самостійна правильна відповідь на запитання оцінюється 3 балами, що відповідає високому рівню; самостійна, але неповна відповідь або відповідь з незначною допомогою вихователя оцінюється 2 балами, що відповідає середньому рівню; відповідь з допомогою вихователя оцінюється 1 балом (низький рівень), неправильна відповідь або її відсутність оцінюється 0 балів.

2. Дидактична гра «За що ми відповідаємо?»

Мета: виявити у дитини наявність знань про правила поведінки відповідальної дитини

Матеріали: Ситуації, в яких діти проявляють безвідповідальність по відношенню до людей і до справи.

Проведення дослідження

Експериментатор пропонує дитині прослухати історію про «героїв». Потім пропонує дошкільнику відповісти на питання:

- *Що сталося між персонажами (називає конкретні імена дітей із ситуацій)?*
- *Чи можна назвати ... (ім'я) відповідальним? Чому ти так вважаєш?*
- *Яке правило порушено в цій ситуації?*
- *Як би ти вчинив у цій ситуації?*

Ситуація 1. Мишко побачив, як Оленка красиво намалювала казковий будиночок, і попросив намалювати йому машинку. Оленка вмiла красиво малювати тільки будиночки, але все ж пообiцяла Мишку намалювати машинку. Мишко був дуже засмучений, коли побачив, що машинка на малюнку зовсiм не схожа на справжню.

Правило: не можеш виконати – не обiцяй

Ситуація 2. Дiдусь вчив онукiв лiпити з глини рiзні iграшки. Пiсля навчання вiн дав кожнiй дитинi завдання: зробити певну iграшку в подарунок для малюкiв. Микитi дiдусь сказав лiпити кошеня. Хлопчик довго намагався, але у нього погано виходило. Вiн нiкого не попросив про допомогу, не попередив дiдуса i вирішив: що буде, то буде. Коли онуки принесли iграшки, дiдусь з малюками дуже засмутилися, побачивши, що iграшка Микити зовсiм не схожа на кошеня

Правило: не можеш виконати – заздалегiдь попередь або попроси про допомогу

Ситуація 3. Дiти вийшли на прогулянку. Марiйка покликala Дмитро грати в пiсочницю, вiн погодився, але попередив, що пiдiйде пiзніше, коли пограє в футбол. Але Дмитро так загрався з iншими хлопчиками, що зовсiм забув про свою обiцянку Марiйцi. Коли вихователька покликala дiтей збиратися на обiд, Марiйка заплакала i сказала: «Ти ж обiцяв! Але так i не прийшов », а Дмитро вiдповiв« Ну i що? Я не встиг».

Правило: не виконав обiцянку – визнай, що був не правий i вибачся.

Ситуація 4. Хлопчики домовилися разом побудувати будинок для ляльки з конструктора на прохання Олi. Вiтя зробив свою частину роботи i пiшов, Мишко набридло будувати, i вiн теж пiшов, хоча Вiтя йому сказав: «Ми ж обiцяли Олi побудувати будинок!». Вiтi довелося одному виконувати будiвництво до кiнця. Прийшла Оля, побачила недобудований будинок, засмутилася i запитала «Чому так вийшло? Чому Мишко не допомагає будувати?»

Правило: взявся за справу – доведи її до кiнця .

Ситуація 5. Світланка попросила Віку намалювати її портрет, так як знала, що вона дуже добре малює. Віка погодилася, але не дуже хотіла малювати. Тому не намагалася і намалювала портрет абияк. Портрет не сподобався Світланці, вона засмутилася і вирішила, що більше ніколи не буде просити Віку ні про що.

Правило: взявся за справу – старайся виконати її якісно.

Ситуація 6. У садку діти домовилися намалювати малюнки осені для виставки. Стасик теж погодився, але коли він прийшов додому, йому дуже захотілося подивитися мультфільми, і він попросив свого молодшого брата виконати його справу. На наступний день Стасик приніс малюнок в дитячий сад. Діти розглянули малюнок і сказали, що такий для виставки не годиться. Стасик подивився на свій малюнок і йому стало соромно.

Правило: взявся за справу – не перекладай її на інших.

Ситуація 7. У родині всі готували подарунки один одному. Костя обіцяв на Новий рік зробити 2 малюнки батькам. Костя не хотів витратити багато часу на подарунки, і тому поспішав і малював одночасно 2 малюнки. В підсумку вони вийшли неакуратними. Костя вирішив: «Нічого, зате я зробив 2 подарунка». Батьки засмутилися, коли побачили малюнки.

Правило: не роби дві справи одночасно.

Ситуація 8. Оля і Діма домовилися разом малювати букет квітів для музичного керівника. В ході малювання діти не змогли визначитися, які квіти малювати, посварилися і перестали малювати. Коли вихователька зібрала дітей йти вітати музичного керівника і вручати подарунок, Оля і Діма сказали: «Ми не можемо йти, бо не намалювали малюнок»

Правило: виконуй справу до кінця, навіть якщо сталася сварка.

Ситуація 9. Матвій розповів хлопцям, що він навчився робити кораблі з картону. Хлопці попросили його зробити 3 кораблика, Матвій погодився. Коли хлопчик прийшов додому і почав виробити, виявилось, що картону вистачить лише на 1 корабель. Матвій повідомив хлопцям по телефону, що у нього не вийшло зробити кораблики для всіх

Правило: приступаючи до справи, оціни, чи зможеш ти її виконати.

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – дитина самостійно оцінила 7-9 ситуації і виділила із них правила відповідної поведінки; розповіла про свою поведінку в подібних ситуаціях; самостійно охарактеризувала сутність поняття «відповідальність».

Середній рівень (2 бали) – дитина оцінила 4-6 ситуації і виділила із них правила відповідної поведінки за допомогою дорослого, вона відчувала труднощі в розумінні ситуацій, зробила спробу визначити сутність поняття «відповідальність» за допомогою дорослого.

Низький рівень (1 бал) – дитина оцінила 1-3 ситуації і виділила із них правила відповідної поведінки за допомогою дорослого, не змогла визначити сутність поняття «відповідальність».

3. Бесіда «Якою повинна бути відповідальна людина?»

Мета: виявити у дитини наявність знань про якості, які притаманні відповідальній людині

Матеріали: казка В. Сухомлинського «Яблуко і світанок»

Проведення дослідження

Експериментатор читає дітям казку В. Сухомлинського «Яблуко і світанок».

Запитання до змісту прочитаного:

- За кого хлопчик Мишко був відповідальним у казці?
- Як ви гадаєте, якою людиною стане хлопчик Мишко, коли подорослішає?
- Чи саджали ви коли-небудь дерева?
- Якою б стала земля, якби кожна людина посадила дерево і вирости б білі та рожеві яблука?
- Як ви вважаєте, якою повинна бути відповідальна людина? Які якості треба виховувати у себе з дитинства?

Оцінювання:

Повна самостійна правильна відповідь на запитання оцінюється 3 балами, що відповідає високому рівню; самостійна, але неповна відповідь або відповідь з незначною допомогою вихователя оцінюється 2 балами, що відповідає середньому рівню; відповідь з допомогою вихователя оцінюється 1 балом (низький рівень), неправильна відповідь або її відсутність оцінюється 0 балів.

Високий рівень сформованості відповідальності за когнітивним критерієм має дитина, яка отримала 8-9балів;

Середній рівень – 4-7 балів;

Низький рівень – 1-3 бали.

Додаток В

Діагностичний матеріал для виявлення рівня сформованості відповідальності у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-мотиваційним критерієм

1. Інтерактивна вправа «Закінчи розповідь»

Мета: виявлення прояву у дитини емоційного переживання досягнення позитивного результату

Проведення дослідження

Експериментатор пропонує дитині: «Я почну розповідати тебе історію, а ти її закінчи »

Історія 1. Оленка конструювала будинок з конструктора для малюків, але підійшов Мишко і зламав всю споруду. Оленка відповіла ...(Що відповіла Оленка? Чому?)

Історія 2. Вихователька доручила Сашку вирізати пташок з паперу для подарунків ветеранам. Він хотів зробити так, щоб вихователька його похвалила. Коли справа була зроблена, Сашко підійшов до виховательки, і вона сказала йому ...(Що сказала вихователька? Чому?)

Історія 3. Світланка і Наталка ліпили ведмедика із пластиліну. Після того, як дівчатка зліпили ведмежат, вони стали дивитися, що вийшло у кожній. Світланка перша сказала Наталці, що її виріб вийшов красивішим і більш схожим на ведмедика. А Наталка відповіла їй, що її ведмедик не схожий на зразок.(Яка реакція була у Світланки? Чому?)

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – дитина виражає яскраву турботу за успіх, відчуває задоволення від успішного виконання справи, переживає оцінку своїх результатів іншими дітьми, відповідає на питання ситуації, пояснює причину.

Середній рівень (2 бали) – дитина відповідає на питання ситуації за допомогою дорослого, з утрудненням пояснює причину відповіді, успіх її

мало турбує, вона не відчуває задоволення від успішного виконання справи, оцінка своїх результатів іншими дітьми мало значима для неї.

Низький рівень (1 бал) – дитина не турбується за успіх, не відчуває задоволення від успішного виконання, їй не цікавить оцінка своїх результатів іншими дітьми, з труднощами закінчує ситуацію за допомогою дорослого, не пояснює причину своєї відповіді.

2. Спостереження за ігровою та трудовою діяльністю дітей

Мета: виявити прагнення дитини до відповідальної поведінки

1. Спостереження за дітьми в процесі збирання іграшок (чи потребує діяльність дитини нагадування з боку вихователя).

2. Гра і прибирання елементів конструктора після гри (чи відповідально дитина відноситься до доручення, чи вчасно дитина приступає і закінчує справу, чи доводить її до кінця, чи здійснює самоконтроль).

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – прагнення бути відповідальним проявляється без стимулювання дорослого; дитина після нагадування вихователя про закінчення гри відразу закінчує її і починає складати конструктор в коробку і прибирає її на місце, сама контролює правильне складання іграшок і розташування коробки на полиці.

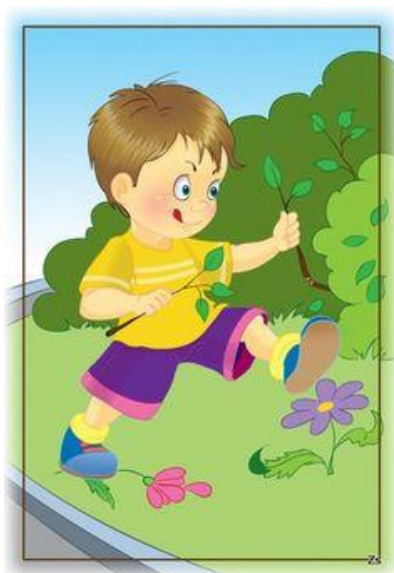
Середній рівень (2 бали) – дитина прагне бути відповідальною тільки після другого нагадування експериментатора, вона не відразу закінчує збирати іграшки та складати їх в коробку, прибирає коробку з іграшками не на своє місце.

Низький рівень (1 бал) – прагнення бути відповідальною не проявляється у дитини навіть після стимулювання дорослого, після оголошення вихователя про закінчення часу, дитина кидає іграшки і йде готуватися до обіду.

3. Сюжетні картинки

Мета: виявити прояв позитивної емоційної реакції на дії відповідальної дитини і негативної – на безвідповідальні дії однолітків

Інструкція дітям. Уважно подивись на картинки. Як ти оцінюєш поведінку персонажів? Розкладі картинки в один бік з відповідальною поведінкою персонажів, в іншій – безвідповідальну. Поясни свій вибір.

Оцінювання:

Високий рівень: (3 бали): дитина яскраво виявила позитивну емоційну реакцію на дії відповідальної дитини і негативну – на безвідповідальні дії персонажів картинок, правильно і самостійно розклала картинки з відповідальною і безвідповідальною поведінкою персонажів, пояснила свій вибір.

Середній рівень: (2 бали): дитина недостатньо яскраво виявила позитивну емоційну реакцію на дії відповідальної дитини і негативну – на безвідповідальні дії персонажів картинок, правильно але з незначною допомогою дорослого розклала картинки з відповідальною і безвідповідальною поведінкою персонажів, частково пояснила свій вибір.

Низький рівень: (1 бал): дитина не виявила ні позитивної ні негативної емоційної реакції на дії персонажів картинок, розклала картинки з допомогою дорослого, але не змогла пояснила свій вибір.

Високий рівень сформованості відповідальності за емоційно-мотиваційним критерієм має дитина, яка отримала 8-9балів;

Середній рівень – 4-7 балів;

Низький рівень – 1-3 бали.

**Діагностичний матеріал для виявлення рівня сформованості
відповідальності у дітей старшого дошкільного віку за поведінково-
діяльнісним критерієм**

1. Розв'язання конфліктних ситуацій (модернізована методика М. Матюхіної, С. Ярікової)

Мета: виявити спрямованість відповідальності дитини за свої вчинки і дії.

Проведення дослідження.

Дитині пропонується інструкція: «У кожного з нас можуть відбуватися неприємності. Зараз я розповім тобі ситуації. Уяви, що це сталося з тобою. Постарайся пояснити причину того, як це могло статися»

Ситуація 1: Під час заняття з малювання, вихователь зробив тобі зауваження, що ти не намалював те, що вона просила. Що ти скажеш вихователю?

Ситуація 2. Вихователь доручила тобі поливати квіти в групі, але ти забув і вони зів'яли. Що ти скажеш вихователю?

Ситуація 3: Ти пообіцяв своєму другу дати пограти своєю іграшкою, але забув її принести в дитячий садочок. Що ти скажеш йому?

Ситуація 4: Ти запізнився в дитячий садочок на сніданок і вихователь зробив тобі зауваження. Що ти їй скажеш?

Ситуація 5: Під час репетиції свята, ти забув, де твоє місце. Музичний керівник робить тобі зауваження. Що ти відповіси на нього?

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – дитина у всіх ситуаціях бере відповідальність на себе.

Середній рівень (2 бали) – дитина дає відповіді, в яких відповідальність спрямована і на себе і на зовнішні обставини

Низький рівень (1 бал) – дитина у всіх ситуаціях переносить відповідальність на зовнішні обставини і людей, не враховуючи свої суб'єктивні особливості

2.Гра «Чарівник» (методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної)

Мета: виявити вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнути бути відповідальним за когось.

Матеріал: 3 набори кружечків: жовті, чорні, бузкові;

Проведення дослідження: запропонувати дитині «перетворитися» на чарівника. Чарівник може здійснювати бажання, якщо воно йому подобається. Дитина відмічає *жовтим* кружечком ті бажання які буде здійснювати, *чорним* – ті які здійснювати не буде; якщо Чарівник вагається у рішенні – у нього є кружечок *бузкового* кольору.

1. Не буду звертати увагу на того хто плаче.
2. Допомогати мамі, бабусі, комусь іншому.
3. Відібрати силою те що хочу.
4. Казати привітні слова (або компліменти), щоб у людини покращився настрій.
5. Не хочу займатися господарською роботою.
6. Допомогати батькам по господарській роботі.
7. Турбуватися про тварин.
8. Не хочу турбуватися про тварин, рослини.
9. Піклуватися про маленьких і слабких.
10. Не хочу бути уважним до стареньких і малих.
11. Допомогати стареньким.
12. Не хочу пам'ятати про свої обіцянки.
13. Якщо когось образили – захистити, заспокоїти.
14. Хочу, щоб всім стало страшно: буду кричати, тупотіти ногами, ламати, бити, кидати речі, навіть битися.

15.Хочу завжди робити те, що хочу, поводити себе шумно, навіть якщо хтось відпочиває.

16.Якщо комусь боляче – пожаліти, погладити те місце, де болить, при необхідності надати допомогу.

Оцінювання:

За кожне бажання, яке спрямоване на відповідальну поведінку дитина отримує 1 бал; за бажання, яке не відповідає нормам відповідальної поведінки – 0 балів.

Високий рівень – 6-7 балів.

Середній рівень – 3-5 балів

Низький рівень – 1-2 бали.

3. Самооцінка відповідальності (Модернізована методика В. Щур)

Мета: виявити вміння дитини самооцінювати відповідальність

Матеріали: картинка з драбинкою.

Проведення дослідження

Дитині дається інструкція: «Якщо всіх дітей розсадити на цій драбинці, то на трьох верхніх сходинках опиняться найвідповідальніші – чим вище, тим краще (показують: «відповідальні», «дуже відповідальні», «найвідповідальніші»). А на трьох нижніх сходинках опиняться безвідповідальні – чим нижче, тим гірше («безвідповідальні», «дуже безвідповідальні», «самі безвідповідальні»). Покажи, на яку сходинку ти поставиш себе. Поясни чому?».

Оцінювання:

Високий рівень (3 бали) – дитина адекватно оцінює свою відповідальність, пояснює причину свого вибору. Приводить 1-2 приклади відповідальної поведінки з власного досвіду.

Середній рівень (2 бали) – дитина завищує оцінку своєї відповідальності, пояснює причину свого вибору, але не може назвати власні приклади прояву відповідальної поведінки.

Низький рівень (1 бал) – дитина завищує оцінку своєї відповідальності, не пояснює причину свого вибору, не приводить жодного прикладу власної відповідальної поведінки.

Додаток Ж**Сюжетно-рольова гра «Моряки-рибаки»**

Мета: Вчити дітей брати на себе і обігравати ролі капітана, рульового, матросів, кухаря-кока, моряків-рибаків. Виховувати дружні взаємини, почуття колективізму. Формувати знання про правила відповідальної поведінки.

Ролі: Капітан, рибаки, лікар, кухар (кок), водій.

Ігровий матеріал: великий будівельний матеріал, кашкет капітана, безкозирки, гюйс-коміри, рятувальний круг, медичний халат, медичні інструменти, якір, штурвал, біноклі, відро, швабра, костюм для кухаря-кока, посуд для їдальні, іграшкові рибки, сеті, ящик для риби, гроші.

Хід гри:

Капітан веде судно, крутить штурвал, дивиться в бінокль, дає команду відчалити, кинути якір, ловити рибу, контролює роботу рибаків, дає команду причалити до берега. Моряки-рибаки виконують накази, миють палубу, розкручують сеті, кидають у море, ловлять рибу, розкладають у ящики. Лікар оглядає моряків перед плаванням, вирішує відправитися в море, лікує хворих на кораблі. Кухар (кок) готує їжу, годує моряків. Водій під'їжджає до корабля, перевіряє якість риби, купує у рибаків рибу, завантажує її в машину і відвозить в магазин.

Сюжетно-рольова гра «У гості до бабусі»

Мета: Вправляти дітей у відповідальному виконанні взятої на себе ролі. Формувати відповідальне ставлення до рідних; активізувати та закріпити знання дітей про народні традиції, народний побут.

Ролі: Водій, кондуктор, бабуся, діти.

Ігровий матеріал: група оформлена в українському народному стилі; український посуд.

Хід гри:

Вихователь запрошує дітей на гостину до бабусі Ориси. Діти вирушають у подорож на автобусі (обирають водія, кондуктора). У бабусі роздивляються в хаті, називають предмети вжитку та їх призначення. Потім дівчатка з

бабусею ліплять вареники, а хлопчики ліплять із глини коників. Далі проводиться спільне частування варениками. Діти повертаються додому.

Сюжетно-рольова гра «Бібліотека»

Мета: Навчити дітей реалізовувати і розвивати сюжет гри; формувати емоційне переживання досягнення позитивного результату; формувати відповідальне відношення до книг.

Ролі : бібліотекар, читачі.

Ігровий матеріал: книги, формуляри .

Хід гри:

Вихователь показує і розповідає дітям, що робить бібліотекар: він видає книги, записує назву в особистий формуляр, приймає книги, стежить за їх збереженням тощо. Також потрібно оглянути з дітьми читальну залу і пояснити її призначення: товсті книги дозволяється брати для читання додому, а журнали, газети і книжки-малючки можна читати в читальному залі. Для закріплення отриманих на екскурсії знань і вражень вихователь проводить з дітьми бесіди за листівками, малюнками, що зображають бібліотеку, читальну залу, дітей, які читають, тощо.

Сюжетно-рольова гра «Водій»

Мета: Виховувати відповідальне виконання взятої ролі водія. Формувати дружні відносини.

Ролі: водій.

Ігровий матеріал: різноманітні машини, будівельний матеріал, кермо, світлофор, кашкет регулювальника.

Хід гри:

Перед грою проводяться спостереження за транспортом. Під час спостереження звертається увага дітей на різноманітність машин, на те, що саме перевозять машини. Потім проводиться бесіда:

Які машини ви бачили на вулиці?

Що везли машини?

Як називається людина, яка керує машиною?

Хто регулює рух на вулицях?

Як пішоходи переходять вулицю? тощо.

Сюжетно-рольова гра «Пошта»

Мета: Формувати у дітей уявлення про працю працівників пошти.

Виховувати самостійність, відповідальність, бажання приносити користь оточуючим.

Ролі: Листоноша, сортувальник, приймальник, шофер, відвідувачі.

Ігровий матеріал: столик для відправки і отримання посилок, поштова скринька, сумка листоноші, конверти з папером, марки, листівки, коробки для посилок, дитячі журнали та газети, атрибути до персонажа «голуб», гроші, гаманці, друк, машина.

Хід гри:

Листоноша бере на пошті листи, газети, журнали, листівки; розносить їх по адресах; відпускає кореспонденцію в поштову скриньку. Відвідувач відправляє листи, листівки, посилки, упаковує їх; купує конверти, газети, журнали, листівки; дотримується правил поведінки в громадському місці; займає чергу; отримує листи, газети, журнали, листівки, посилки. Приймальник обслуговує відвідувачів; приймає посилки; продає газети, журнали. Сортувальник сортує листи, газети, журнали, посилки, ставить на них печатку; пояснює шоферові куди їхати (на залізницю, в аеропорт...). Шофер виймає з поштової скриньки листи і листівки; підвозить на пошту нові газети, журнали, листівки, листи; привозить посилки; доставляє листи і посилки на поштових машинах до поїздів, літаків, і теплоходів.

Сюжетно-рольова гра «Дитячий садок»

Мета: Розширити уявлення дітей про зміст трудових дій співробітників дитячого саду Викликати у дітей бажання наслідувати дії дорослих Спрямувати дітей на відповідальність за свої вчинки і дії.

Ролі: Лікар, медична сестра, вихователь, музичний працівник, фізкультурний керівник, няня, кухар, праля.

Ігровий матеріал: Ляльки з набором одягу, меблі, посуд, дрібні іграшки, швабри, відра, ганчірки, фартухи, халати, пральна машина, тазик, підставка для сушіння білизни, прасувальна дошка, праски, плита, набір посуду для кухаря, продукти, пылосос, музичні інструменти.

Хід гри:

Вихователь приймає дітей, розмовляє з батьками, грає з дітьми, проводить заняття. Фіз.рук проводить ранкову зарядку, фізкультуру. Молодший вихователь стежить за порядком у групі, надає допомогу вихователю в підготовці до занять, отримує їжу...Муз. керівник проводить муз. заняття. Лікар оглядає дітей, слухає, робить призначення. Медсестра вимірює температуру, ріст, вагу, робить щеплення, перевіряє чистоту груп, кухні. Кухар готує їжу, видає її помічникам вихователя. Праля пере білизну, сушить, гладить, акуратно складає, видає чисту няні.

Сюжетно-рольова гра «Подорож по залізниці»

Мета: Формувати вміння творчо розвивати сюжет гри. Ознайомити з працею залізничника. Виховувати відповідальне ставлення до праці.

Ролі: Начальник вокзалу, касир, машиніст, черговий по вокзалу, міліціонер, пасажири, обхідник, зв'язківець.

Ігровий матеріал: Будівельний матеріал, технічні іграшки: веселі паровози, одяг залізничників, набір для гри в залізницю, предмети-заступники.

Хід гри:

Під час самостійної гри дітей педагог учить підбирати потрібний ігровий і робочий матеріал, домовлятися про спільні ігри, виконувати правила поведінки в колективній грі: ділитися іграшками, грати дружно, допомагати товаришу. У грі «Подорож залізницею» роль вихователя полягає в планомірному і систематичному повідомленні дітям про діяльність та взаємини залізничників. Потім діти з будівельного матеріалу будують поїзда, вокзал, залізницю.

Сюжетно-рольова гра «Зоопарк»

Мета: Збагатити знання дітей про диких тварин, про їх зовнішній вигляд, звички, харчування. Розширити уявлення дітей про обов'язки співробітників зоопарку. Формувати вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнення бути відповідальним за когось.

Ролі: директор зоопарку, екскурсовод, робітники зоопарку (служителі), лікар (ветеринар), касир, будівельник, відвідувачі.

Ігровий матеріал: Табличка «Зоопарк», будівельний матеріал (великий, дрібний), вантажна машина з кліткою, іграшки тварин, тарілочки для продуктів харчування, муляжі продуктів харчування, кісточки, совочки, відра, ганчірки, фартух з наруківниками для робітників, квитки, гроші, каса, білий халат для ветеринара, градусник, фонендоскоп, аптечка.

Хід гри:

Директор зоопарку керує роботою зоопарку. Екскурсовод проводить екскурсії, розповідає про тварин, чим харчуються, де вони живуть, їх зовнішній вигляд, як треба поводитися з тваринами, говорить про заходи безпеки, як доглядати за ними. Робітники зоопарку (служителі) отримують продукти харчування для тварин, готують спеціальні корми для тварин, годують їх, прибирають клітки і вольєри, миють своїх вихованців, піклуються про них. Лікар (ветеринар) проводить огляд тварини, вимірює температуру, робить щеплення, лікує мешканців зоопарку, ставить уколи, дає вітаміни. Касир продає квитки на відвідування зоопарку та на екскурсії. Будівельник будує вольєр для тварини. Відвідувачі купують квитки в касі і йдуть в зоопарк, розглядають тварин.

Сюжетно-рольова гра «Сім'я»»

Мета: Формувати вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм. Виховувати відповідальне ставлення до рідних

Завдання:

1. Спонукати дітей творчо відтворювати в іграх побут сім'ї.
2. Вчити дітей готувати обстановку для гри, підбирати предмети-заступники та атрибути

3. Формувати позитивні взаємини між дітьми.

Сюжети гри:

1. Сюжет «Приготуємо малякукові обід»
2. Гра - заняття «Малюк прокинувся»
3. Сюжет «Йдемо в гості»
4. Сюжет «Ляльки збираються на прогулянку»
5. Сюжет «День народження ляльки»

Попередня робота:

УЗДО

1. Спостереження за роботою помічника вихователя, вихователя в групах дітей другого і третього року життя.
2. Бесіда «Як ми проводимо вихідний день»; складання розповіді з власного досвіду.
3. Читання художньої літератури і розглядання ілюстрацій на тему «Сім'я»: Е. Благинина «Альонушка», З. Александрова «Мій ведмедик», А. Л. Барто «Молодший брат».
4. Обігрування проблемних ситуацій: «дитина не хоче вчасно лягати спати», «мама поспішає на роботу і не встигає закінчити домашні справи».
5. Виготовлення предметів-заступників.
6. Споруда меблів.

Вдома:

1. Спостереження за тим, як мами гуляють з дітьми.
2. Допомога вдома мамі в приготуванні їжі, прибиранні кімнати.
3. Виготовлення одягу для ляльок.

Сюжетно-рольова гра «Магазин»

Мета: розширити уявлення дітей про назви овочів, фруктів та призначення овочевого магазину, його працівників, особливості їх роботи (ввічливість, доброзичливе ставлення до покупців, знання товару, відповідальне ставлення до роботи); виховувати інтерес та повагу до праці дорослих, ввічливість.

Обладнання та атрибути: Муляжі овочів та фруктів; ваги; каса; гроші; кошики, сумки; одяг продавця; прейскурант цін; прилавок; вітрина.

Попередня робота Читання «Ким бути?» С. Я. Маршака, відгадування загадок; бесіда про призначення магазину та види магазинів; обговорення правил поведінки в магазині, розв'язання життєвих ситуацій; дидактична гра: «Гойдалка ввічливих слів»; екскурсія в овочевий магазин; виготовлення прейскуранту цін; відвідання магазину разом з батьками.

Словник Продавець, покупець, вага та ваги, прилавок, вітрина, каса, чек, ціна, товар.

Вступна частина Спільне визначення кількісного складу учасників; Визначення продавця (за результатами вікторини); Залучення нерішучих дітей до гри

Хід гри

Правила гри: чітко дотримуватись своєї ролі; намагатись слухати партнерів та вихователя; не коментувати діяльність інших, перебуваючи у ролі; намагатись поставитися до своєї ролі, як до реальної життєвої ситуації, в яку ви потрапили.

Хід гри

Процес: Вихователь першою підходить до продавця, звертається до нього з проханням щось продати, платить гроші у касу, бере покупку у продавця, дякує за послугу. Після цього пропонує дітям купити овочі та фрукти, які їм потрібні. Стежить за правильністю виконання рольових дій і звертань, у ході гри продавці і покупці міняються ролями.

Хід гри

Вихід дітей з ролей. Для цього проводиться детальне обговорення ситуації. Бажано, щоб кожен учасник відповів на запитання: Як ви себе почували в тій чи іншій ролі? Що сподобалось під час гри, а що - ні? Чи були ви самі в подібній ситуації? Чи діяли ви під час гри «наче насправді»? Чи зможете ви тепер самостійно зробити покупку в магазині? Вихователь пропонує дітям віднести свої покупки в інший ігровий осередок, де продукти будуть стимулом для початку нових ігор «Дитячий садок», «Сім'я» та ін.

Заклучна частина Аналіз гри Через деякий час, закінчивши гру, вихователь разом з дітьми визначають кращих продавців та покупців. Проводиться бесіда: Що роблять у магазині продавці? На чому вони зважують овочі? Чи точно зважують? Як розраховуються покупці за товар? Чи вірно дає здачу продавець? Як спілкується продавець з покупцями?

Сюжетно-рольова гра «Школа»

Мета: Навчити дітей реалізовувати і розвивати сюжет гри, спираючись на раніше отримані знання. Формувати вміння само оцінювати відповідальність

Завдання:

1. Сприяти свідомому відношенню до дотримання правил рольового взаємодії, якісному виконанню ролей.
2. Навчати дітей реалізовувати і розвивати сюжет гри, спираючись на раніше отримані знання.
3. Формувати ставлення на співпрацю і взаєморозуміння

Попередня робота:

1. Сюжетно-рольова гра «Сім'я»
2. Сюжетно-рольова гра «Магазин»
3. Сюжетно-рольова гра «Школа»

4. За кілька днів до гри вихователь організовує сюжетно-рольову гру «Поліклініка», де діти проходять медичний огляд. «Лікарі» дають довідку майбутнім школярам про те, що вони здорові і можуть відвідувати школу.
5. Бесіда про шкільні приналежності.
6. Бесіда про те, якими якостями повинен володіти вчитель.
7. Самостійна організація ігрової обстановки в спільній діяльності з вихователем.

Розподіл ролей:

Вихователь: Хто хоче бути вчителем?

– Хто буде лікарем? (вибираємо через лічилку)

Вихователь вчителю: Який урок ти будеш проводити?

Учитель (дитина): Я буду проводити урок малювання.

Вихователь : Що ти будеш робити?

Учитель (дит) Буду показувати, як малювати кружечки, перевіряти зошити.

Вихователь продавцю: Чим будете займатися на роботі?

Продавець (дит): Я буду продавати зошити, книги, ручки, олівці, буду брати гроші з покупців.

Вихователь лікарю: А ваші дії які будуть в грі?

Лікар (дит): Я буду вимірювати температуру, дивитися горло, слухати, лікувати дітей, мазати ранки.

Вихователь сім'ї: Чим ви будете займатися?

Мама (дит): Я буду готувати обід і годувати дітей

Тато (дит): Я піду з дітьми купувати шкільне приналежності та допомагати нашій мамі.

Хід гри:

Дії в грі:

Тато (дитина) йде з дітьми в книжковий магазин за шкільним товаром. Діти беруть сумки.

Мама (дит) готує обід, наводить порядок в домі, сервірує стіл до обіду.

Продавець (дит): Добрий день! Що ви бажаєте придбати в нашому магазині?

Тато (дит): Ми прийшли до Вас в магазин купити книги, зошити, фломастери, олівці.

Продавець продає товар, бере гроші.

Директор дзвонить.

Мама (дит): Діти, збирайтеся в школу, а ти тато проводи дітей до школи, щоб не було якої біди.

Вчитель-дитина: Доброго ранку, діти. Мене звати: Марія Іванівна. Я буду вашою вчителькою. Проходьте, сідайте на місця. Приготуйте зошити. Зараз у нас буде урок малювання. Будемо малювати кольорові кружечки.

Показує на дошці: Ось так.

Діти малюють, вчитель проходить між столами, допомагає дітям.

Лікар-дитина йде в магазин. Можна у Вас купити ручку і блокноти? Скільки це буде коштувати?

Продавець-дит: Блокноти коштують 5 грн., ручка – 2 грн., з Вас 7 грн. Ще у нас в магазині є вітальні листівки, чи не хочете купити?

Директор дає дзвінок, закінчується урок.

Вчитель – дитина: Діти, урок закінчився, прибираємо зошити в сумку. Зараз ми підемо на медогляд до лікаря.

Лікар-дит: Проходьте, сідайте на стільчики. А ви, Марія Іванівна, будете мені допомагати. Вам потрібно записувати свідчення в картку.

Лікар оглядає дитину, іншим ставить градусники. Оглядає-слухає. Здоровий - можеш іти додому (по черзі всі йдуть)

Мама-дитина Зустрічає по черзі дітей.

– Що робили на уроці? (звертається до дитини)

Тато: Де інші діти?

Дитина: На медогляд у лікаря.

Тато: Дай мені зошит на перевірку. (перевіряє)

Мама наливає суп. Мийте руки, сідайте за стіл. Сім'я зустрічає всіх дітей, годує їх.

Директор йде в магазин, купує вітальні листівки, потім відправляється в кабінет лікаря на медогляд, після директора йде продавець на медогляд.

Директор: Все, робочий день закінчується. Закриваємо магазин, школу. Відпускаємо лікаря і вчителя.

У ході гри вихователь, він же «директор» спостерігає за дітьми, включається в гру.

«Зоопарк»

Мета: Узагальнити і систематизувати уявлення дітей про тварин нашої країни та інших країн; формувати дружні, добрі стосунки дітей у процесі гри, виховувати основи моральної культури, добре ставлення до тварин, любов до них і турботу про них; розвивати пізнавальний інтерес до об'єктів природи, розвивати у дітей пам'ять, логічне мислення, уяву.

Попередня робота: читання книг художньої літератури екологічної тематики (А. Н. Рижова) перегляд мультфільмів.

- Бесіди про тварин з використанням ілюстрацій про зоопарк,
- Розглядання альбому «Дикі тварини»,
- Загадування і відгадування загадок про тварин,
- Читання художньої літератури про тварин.
- Зображення тварин трафаретами,
- Розфарбування зображення тварин,

Хід:

Діти сидять на стільчиках, які стоять півколом. Вихователь вносить великий музичний плакат «Зоопарк» .

Вихователь: - Діти, подивіться, що я вам принесла! Сьогодні вранці я йшла у дитячий садок і на воротах побачила красиву афішу. Хто знає, що таке афіша? (відповіді дітей).

– Афіша – це оголошення про спектаклі, концерти, лекції тощо, яке вивішають на видному місці.

– *Давайте розглянемо ближче.*

Діти стають навколо столу і розглядають музичний плакат «Зоопарк».

Вихователь: – Як ви думаєте, куди нас запрошують? (Відповіді дітей).

– Правильно, нас запрошують в зоопарк! Скажіть, хто з вас був у зоопарку? (Відповіді дітей).

– Хто знає, що таке зоопарк? (Відповіді дітей).

Зоопарк, як усім відомо, – це місце, де утримуються і демонструються відвідувачам тварини.

– Скажіть, а хто працює в зоопарку? (Відповіді дітей).

Відповідь: директор, касир, робітники з прибирання території, екскурсивод, годувальник, ветеринар.

Вихователь: – Хто знає, хто такий екскурсивод? (Відповіді дітей).

– Екскурсивод – це людина, яка розповідає цікаві історії про картини, тварин та інші речі.

– Хто такий ветеринар? (Відповіді дітей).

– Правильно, ветеринар – це лікар, який лікує тварин.

– Хлопці, подивіться, чиї це сліди?

Вихователь звертає увагу дітей на сліди звірів, розкладених на підлозі.

Вихователь: – Давайте підемо за ним і подивимося куди вони ведуть!

Вихователь з дітьми шикуються один за одним і під музику з мультфільму «Маша і ведмідь» йдуть по слідах звірів по групі і зупиняються перед вивіскою «Зоопарк».

Вихователь: – Діти, куди ж привели нас сліди? (Відповіді дітей: в зоопарк).

– А хто живе в зоопарку? (Відповіді дітей).

– Правильно! А зараз пропоную вам пограти в гру «Зоопарк»

Діти розподіляють ролі та вибирають атрибути для гри. Всі займають свої робочі місця.

Вихователь: – Діти, щоб потрапити в зоопарк, нам потрібні запрошення. Де ми можемо їх придбати? (Відповіді дітей: у касі).

– Правильно, в касі. Квитки продає касир.

Діти і вихователь підходить до каси, отримують квитки і проходять в зоопарк.

Раптом лунає телефонний дзвінок у директора-дитини в кабінеті:

– Алло! Доброго дня! Так, це зоопарк. Так, звичайно, привозите! (Кладе трубку і говорить, що зараз до нас привезуть 10 тварин, але для них немає клітин. Їх терміново потрібно побудувати).

Вихователь: – Діти, давайте побудуємо для тварин вольєри. Хто знає, що таке вольєр? (Відповіді дітей).

– Вольєр – це ділянка, огорожена площадка (з навісом або відкрита), де перебувають тварини.

– З чого ми будемо будувати вольєри? (відповіді дітей: з великого будівельного матеріалу).

– Так, ми побудуємо їх з великого будівельного матеріалу. А зараз пропоную пограти в гру «Хто збудує кращий вольєр для тварин»

Діти під керівництвом вихователя і під веселу музику будують вольєри з великого будівельного матеріалу.

Вихователь: – Молодці! Всі впоралися! Вольєри готові!

Звучить сигнал машини. Дитина в ролі шофера завозить вантажівку з тваринами.

Вихователь: – Діти, давайте подивимося яких привезли тварин. Відгадайте загадки і вони вийдуть з машини.

Вихователь загадує загадки про кожну тварину. Діти з цікавістю їх відгадують.

Вихователь: – Скажіть, які це тварини свійські чи дикі? (Відповіді дітей: дикі).

Вихователь: – А зараз пропоную наших тварин показати ветеринару.

Ветеринар (дитина) оглядає тварин: зовнішній вигляд, вимірює температуру і т.д.

Вихователь: – Скажіть, доктор, чи всі тварини здорові? (Відповідь: так).

– Тоді пропоную наших звірів (іграшки) розмістити по вольєрах.

– Діти, назвіть тварин, які перебувають у нашому зоопарку. (Відповіді дітей: ведмідь, слон, тигр, лев, кенгуру, жираф, зайці, лисиця, вовк, мавпа).

– Хто з них спить взимку? (Відповідь дітей: ведмідь).

– Де він спить? (Відповідь: в барлозі).

– Що він любить їсти? (Відповідь: ягоди, мед).

– Молодці! Підемо далі. (Підходять до іншого вольєра).

– Подивіться, хто це? (Відповідь: жираф).

– Правильно – це жираф. Найвища тварина на землі. Візерунок з плям на його шкірі ніколи не повторюється. Жираф їсть гілля, листя дерев.

Вихователь: – Діти, хто з вас може розповісти про яку-небудь тварину?

Діти за бажанням розповідають про ту тварину, яку вони обрали.

Вихователь доповнює відповіді дітей.

Вихователь: Ось і настав час обіду.

Кухар (дитина) підносить їжу кожній тварині.

Вихователь розповідає дітям, що дуже небезпечно близько підходити до кліток з тваринами, не можна годувати їх печивом, цукерками, протягувати до них руки, не шуміти в зоопарку.

Вихователь: – У нашому зоопарку працює фотограф. Бажаючи сфотографуватися біля тварин підходьте до фотографа.

Виходить дитина з фотоапаратом і починає фотографувати дітей.

Вихователь: – Діти, наші тварини втомилися і їм треба відпочити. Давайте прийдемо до них наступного разу.

– Подивіться, знову з'явилися чийсь сліди!

Вихователь звертає увагу дітей на сліди, що лежать на килимі.

Вихователь: – Давайте подивимося, куди ж на цей раз вони нас приведуть.

Вихователь разом з дітьми йдуть один за одним по слідах під музику з мультфільму «Маша і ведмідь» і підходять до скриньки.

Вихователь: – Діти, подивіться, що це за скринька?

Вихователь відкриває скриньку, в якій знаходиться печиво у вигляді тварин.

Вихователь: – Які тут частування! Це від мешканців зоопарку. Вони кажуть велике спасибі за те, що ми побували у них в гостях.

Вихователь роздає дітям печиво.

Вихователь: – Ми й не помітили, як опинилися в дитячому садку. Наша подорож закінчилась. Всі ви молодці

Педагогічна бібліотека для батьків «Виховуємо відповідальність у дітей з дошкільного віку»

Про необхідність виховання в дітей із малих років почуття доброти переконливо писав у своїх творах В. О. Сухомлинський. Він підкреслював, що дитинство для дитини є природною школою сердечності. Це одне з найскладніших і найтонших виховних завдань сім'ї і школи. Ви покликані облагородити серце своєї дитини, одухотворити його поривання і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю, відповідальністю. З перших днів свідомого життя людині треба пам'ятати, що вона стане не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сином старих батьків, чоловіком, батьком.

Помиляються ті батьки, які думають, що відповідальність, турбота, співчуття — природжені почуття. Ні, це не так. Дитину потрібно вчити виховувати.

Часто ми буваємо свідками незрозумілого факту: в хорошій працюючій сім'ї, де батьки душі не чують у дітях, годують, одягають, пестять, діти іноді виростають безвідповідальними, безсердечними. На перший погляд це здається парадоксальним. Але ніякого парадоксу тут немає: так буває тому, що дитина знає лише радощі споживання, які не можуть самі собою розвинути почуття відповідальності, чуйності. Вони виникають тільки тоді, коли ми формуємо моральний досвід, тобто вправляємо дітей у добрих вчинках привчаємо їх до відповідальності за близьких, слабких, за доручену справу.

Які б моральні якості батьки не хотіли виховати у дітей, всі вони мають у своїй основі прекрасну людську властивість — відчуття того, що переживає інший не тільки у хвилини радості, а й у хвилини смутку, болю, самотності. Саме в цьому джерела доброти, відповідальності за інших.

Найвища мудрість – бути добрим, відповідальним. Для того щоб виховати відповідальність, треба менше говорити про неї, а просто проявляти відповідальність до тих, хто потребує підтримки і вчити цього своїх дітей.

Пам'ятайте, шановні батьки, що виховання чуйності і відповідальності здійснюється перш за все в батьківському домі. Тепла, дружня атмосфера в сім'ї, уважне й відповідальне ставлення її членів один до одного і до людей взагалі, цілеспрямованість впливу батьків сприяють формуванню людини, яка готова відповідати за свої дії, вчинки. Вперше дитина дізнається про відповідальність за близьких із казок, оповідань. Вона вже починає розуміти, що відповідальну людину цінують, поважають, а на безвідповідальну не звертають уваги.

Так що ж таке відповідальність?. Для малюків слово «відповідальність» здається дуже великим і складним, і вони навряд чи зможуть дати йому визначення відразу. Однак за фактом більшість дітей до початку шкільного життя вже можна назвати відповідальними і готовими визнавати свої помилки. Батькам же потрібно виховати в своїх дітях цю відповідальність, перетворивши її з незрозумілого слова у важливу характеристику.

Що ж батьки мають увазі під дитячою відповідальністю? Як і в випадку з дорослими – розуміння і усвідомлення того, що за досконалими діями таяться наслідки, а також вміння відповідати за скоєні вчинки. Сама дитина вже у віці трьох років починає встановлювати і розуміти причинно-наслідкові зв'язки. Якщо малюк отримав від батьків доручення, то він повинен його виконати. Якщо ж він не послухався старших і порушив правила або проігнорував прохання, то дорослі будуть ним незадоволені і, можливо, навіть вирішать застосувати якесь покарання.

Батькам важливо розуміти, що відповідальність дітей дошкільного віку - це не звичка, яку можна освоїти за допомогою спеціальних вправ або психотерапевтичних методик. Це почуття можна тільки виховати, подаючи правильний приклад і як можна частіше спілкуючись з малюком. Правильно вибудована система стосунків у сім'ї - ключ до виховання самостійного і відповідального малюка.

Існує декілька універсальних правил, дотримання яких допоможе в виховному процесі.

1. **Все йде з сім'ї.** Це основне правило, що відноситься до виховання в цілому. Дитина дуже уважно стежить за дорослими, їх поведінкою і звичками, а потім переймає їх. Якщо в сім'ї не практикують відповідальний підхід до вирішення проблем, значить, і малюк в майбутньому може ігнорувати необхідність розбиратися в проблемній ситуації. Важливо, щоб члени сім'ї вели себе у відповідність до встановлених правил, а в разі їх порушення несли відповідне покарання.
2. **Обов'язки - це не відповідальність.** Природно, у кожного малюка з трьох років повинні з'являтися області, за які відповідатиме тільки він. Наприклад, можна доручити йому самостійно збирати свої іграшки. Однак важливо розуміти, що навіть виконання обов'язків не говорить про те, що дитина у всіх інших ситуаціях буде вести себе відповідально. Особливо в тих випадках, коли батьки змушені нагадувати і змушувати виконати свою частину роботи.
3. **Контроль, поради та підказки.** Виховання в дитині відповідальності межує з вихованням самостійності. Це не означає, що малюк більше не потребує контролю. Навпаки, за ним потрібно стежити ще уважніше і давати вчасно поради. Причому звучати вони повинні не як повчання чи критика, а саме як доброзичливі підказки, допомоги.
4. **Система штрафів і винагород.** Заохочення і санкції однаково важливі, коли мова йде про виховання відповідальності. Однак потрібно співвідносити величину винагороди і виконаного доручення. У більшості випадків достатньо обійтися щирою похвалою. Якщо ж постійно заохочувати малюка солодощами або подарунками, у нього виховається не почуття відповідальності, а споживацьке ставлення до життя.

Батькам же потрібно пам'ятати, що відповідальність приходить з віком, тому очікувати і вимагати від малюка максимальної самостійності не слід. Навіть у 18-річної та 25-річної людини це почуття розвинене по-

різному. А як навчити дитину відповідальності в ранньому віці за свої вчинки і в навчанні, в кінцевому рахунку, батьки вирішують самостійно, враховуючи особливості малюка.

